SOCIAL DIAGNOSIS 2013

OBJECTIVE AND SUBJECTIVE QUALITY OF LIFE IN POLAND

DIAGNOZA SPOŁECZNA 2013

WARUNKI I JAKOŚĆ ŻYCIA POLAKÓW

Edited by:

Janusz Czapiński

Tomasz Panek

Raport Diagnoza Społeczna 2013 finansowany przez:

KAPITAŁ LUDZKI
NARODOWA STRATEGIA SPÓJNOŚCI MINISTERSTWO
PRACY I POLITYKI
SPOŁECZNEJ Centrum
Rozwoju
Zasobów
LudzkichUNIA EUROPEJSKA
EUROPEJSKI
FUNDUSZ SPOŁECZNY

upc

Narodowy Bank Polski

BRE BANK SA

NARODOWE CENTRUM NAUKI

Bank Polski

Warszawa: Rada Monitoringu Społecznego
22.08.2013

Projekt został sfinansowany ze środków Narodowego Centrum Nauki

CONTEMPORARY ECONOMICS

ABSTRACTED/INDEXED:

-
• ABI/INFORM Complete (ProQuest)• ABI/INFORM Global (ProQuest)• Academic OneFile (GALE Science in Context)• Business & Company Profiles (GALE Science in Context)• Business and Economics Theory Collection (GALE Science in Context)• Cabell's Directories• Central and Eastern European Online Library• CEJSH• Directory of Open Access Journals (DOAJ)• Directory of Research Journal Indexing (DRJI)• EBSCO• ECONIS• EconLit	• EconPapers• EconStor (EconBiz)• GENAMICS JournalSeek• General Business File ASAP (GALE Science in Context)• Google Scholar• GREENR - Gale Resource on the Environment, Energy and Natural Resources (GALE Science in Context)• IDEAS• IndexCopernicus• Infotrac Custom Journals (GALE Science in Context)• International Business (GALE Science in Context)• Library of Congress (USA)• Ministry of Science and Higher Education list of scored journals (rating score 9 pts)	• ProQuest Central• ProQuest Research Library• Research Papers in Economics (RePEc)• Scirus• SCOPUS• Social Science Research Network• The British Library• The Central European Journal of Social Sciences and Humanities• The International Bibliography of the Social Sciences (IBSS)/ProQuest• Ulrichsweb• WorldCat• Zetoc
-

Editor in Chief:

Henryk Król

Deputy Editor in Chief

Piotr Szczepankowski

Editorial Manager

Marcin W. Staniewski

Stat Editor

Henryk Rosłaniec

Language Editor

Mariëtte E. Botha

Technical Editors

Karol Kowalczyk

Tomasz Szopiński

Associate Editors

Zenon Biniek

Wiesław Dębski

Witold Jakóbiak

Witold Małecki

Danuta Mliczewska

Włodzimierz Rembisz

Grażyna Rytelewska

Maria Sierpińska

Tadeusz Szumlicz

Ryszard Wilczyński

EDITORIAL BOARD:

Nur Adiana Hiau Abdullah (Malaysia)
Icek Ajzen (USA)
Damodaran Appukuttan Nair (India)
Hrabrin Bachev (Bulgaria)
Richard Blundell (Great Britain)
Constantin A. Bob (Romania)
Udo Broll (Germany)
Tanja Broz (Croatia)
Jelena Budak (Croatia)
Barbara Czarniawska (Sweden)
Didar Erdiņ (Bulgaria)
József Fogarasi (Romania)
Nicolai Juul Foss (Denmark)
Bruno S. Frey (Switzerland)
Masahiko Gemma (Japan)
Srećko Goić (Croatia)
Kjell Åge Gotvassli (Norway)
Adriana Grigorescu (Romania)
Oliver D. Hart (USA)
Roman Horvath (Czech Republic)

Shelby D. Hunt (USA)
Zoran Ivanovic (Croatia)
Søren Johansen (Denmark)
Sten Jönsson (Sweden)
Judith Karsai (Hungary)
Elko Kleinschmidt (Canada)
Monika Kostera (Sweden)
Stephen F. LeRoy (USA)
Csaba Lentner (Hungary)
Lena Malešević Perović (Croatia)
Victor Martinez Reyes (USA)
Eric Maskin (USA)
Igor Matunović (Croatia)
Ieva Meidute (Lithuania)
Fatmir Memaj (Albania)
Garabed Minassian (Bulgaria)
Anayo Nkamnebe (Nigeria)
Harald Oberhofer (Austria)
Boris Podobnik (Croatia)
Nina Pološki Vokić (Croatia)

Rossitsa Rangelova (Bulgaria)
Assaf Razin (USA)
Sanda Renko (Croatia)
Richard Roll (USA)
Steven Rosefelde (USA)
Yochanan Shachmurove (USA)
Andrei Shleifer (USA)
Eduardo Schwartz (USA)
Mirosław Skibniewski (USA)
Stanley F. Slater (USA)
Lenka Slavíková (Czech Republic)
Joel Sobel (USA)
Jasminka Sohinger (Croatia)
Miemie Struwig (South Africa)
Guido Tabellini (Italy)
Masahiro Taguchi (Japan)
Josip Tica (Croatia)
Joachim Wagner (Germany)
John Whalley (Canada)
Gary Wong (China)

The original version: on-line journal

ADDRESS OF EDITORS:

CONTEMPORARY ECONOMICS, University of Finance and Management in Warsaw, 01-030 Warszawa, 55 Pawia Str., room 211,
phone: (22) 536 54 54 | e-mail: editorial@ce.vizja.pl | www.ce.vizja.pl

PUBLISHER: Vizja Press & IT, 01 – 029 Warszawa, 60 Dzielna Str.

phone/fax: (22) 536 54 68 | e-mail: vizja@vizja.pl | www.vizja.net.pl

All articles published in the quarterly are subject to double-blind peer reviews

ISSN: 2084-0845

Aby zacytować ten rozdział należy podać źródło: Grabowska, I., Węziak-Białowolska, D., Kotowska, I.E., Panek, T. (2013). Warunki życia gospodarstw domowych. Edukacja i kapitał ludzki. Diagnoza Społeczna 2013 Warunki i Jakość Życia Polaków - Raport. [Special issue]. *Contemporary Economics*, 7, 84-101 DOI: 10.5709/ce.1897-9254.101

4.5. Edukacja i kapitał ludzki

Izabela Grabowska, Dorota Węziak-Białowolska, Irena E. Kotowska, Tomasz Panek

4.5.1. Status edukacyjny członków gospodarstw domowych

Ocena aktywności edukacyjnej ludności dokonywana jest na podstawie zakresu korzystania z określonej usługi edukacyjnej w trybie szkolnym (nauka w szkołach w trybie stacjonarnym, wieczorowym i zaocznym, wszelkie studia podyplomowe) lub pozaszkolnym. Odsetek osób w określonej grupie wieku korzystających z danej formy usługi edukacyjnej jest podstawą do oceny zakresu korzystania z niej. Miernik ten dla usług edukacyjnych świadczonych w trybie szkolnym odpowiada wskaźnikowi skolaryzacji, dla usług dotyczących dzieci w wieku do 6 lat oznacza wskaźnik dostępności (ang. *coverage rate*) i jest stosowany do oceny zasięgu opieki instytucjonalnej nad dziećmi, natomiast dla osób wieku 25 lat i więcej może służyć do oceny ich aktywności edukacyjnej. W analizie aktywności edukacyjnej osób dorosłych, czyli osób w wieku 18 lat i więcej, uwzględnione zostaną także formy aktywności edukacyjnej oraz status respondentów na rynku pracy. W przypadku wskaźników skolaryzacji wartości obliczone na podstawie *Diagnozy* różnią się od wartości podawanych przez Główny Urząd Statystyczny (GUS) jako wskaźniki skolaryzacji netto. W skład wskaźnika liczonego na podstawie *Diagnozy* wlicza się wszystkie działania edukacyjne prowadzone zarówno w trybie szkolnym, jak i poza szkolnym, w przeciwieństwie do danych GUS, które dotyczą nauki w szkołach. Ponadto, miara GUS dotyczy stanu na 31 grudnia danego roku, a nie na moment badania, jak ma to miejsce w *Diagnozie*.

4.5.1.1. Zaangażowanie członków gospodarstw domowych w aktywność edukacyjną

W tabeli 4.5.1. zamieszczono wartości wskaźnika korzystania z usług edukacyjnych wyznaczone dla lat 2000, 2003, 2005, 2007 oraz 2009, 2011 i 2013, przy czym w badaniach od 2003 r. uwzględniono także aktywność edukacyjną w trybie pozaszkolnym, co ma znaczenie dla oceny aktywności edukacyjnej osób dorosłych. W komentarzu skoncentrujemy się na wynikach ostatnich czterech rund i uwzględnimy trendy zmian w latach 2000-2013.

Wyniki z 2013 r., podobnie jak w 2011 r. wskazują na istotny wzrost korzystania z opieki i edukacji w przedszkolach lub żłobków (33,6 proc. w porównaniu z 29,1 proc.). Do 2009 r. (z wyjątkiem roku 2003) w skali całego kraju zaledwie co piąte dziecko w wieku do 6 lat korzystało z tych usług. Poprawa dostępu wystąpiła we wszystkich klasach miejscowości zamieszkania, szczególnie w miastach średnich i małych (od 200 tys. do 500 tys. – o 6,7 p.p., od 100 tys. do 200 tys. – o 15,2 p.p. oraz poniżej 20 tys. – o 8,5 p.p.). Wskazuje to na inną dynamikę zmian według klasy miejscowości zamieszkania niż w 2011 r., kiedy największy wzrost dotyczył miast największych powyżej 500 tys. mieszkańców (o 17 p.p. w porównaniu z 2009 r.) i wsi (o 7 p.p. w porównaniu z 2009 r.). Jednak pomimo zaobserwowanych w 2013 r. zmian wciąż największy odsetek dzieci uczęszczających do przedszkola i żłobka zanotowano w miastach powyżej 500 tys. mieszkańców (49,1 proc.). Nadal dzieci w miastach znacznie częściej pozostawały w tych placówkach edukacyjno-opiekuńczych niż na wsi, gdzie jedynie 21,9 proc. w 2013 r. i 20 proc. w 2011 r. dzieci objętych było taką opieką (w przeszłości miernik ten wahał się między 8 proc. a 11-13 proc.).

W przeciwieństwie do badania z 2011 r., które wskazało na istotne zmniejszenie się luki pomiędzy miastami (nawet tymi największymi) a wsią w okresie 2009-2011, w 2013 r. nastąpiło pogłębienie zróżnicowania przestrzennego dostępu do usług edukacyjno-opiekuńczych między miastem (nawet małym) a wsią, podobnie jak w latach 2000-2009. Wzrost liczby urodzeń, który obserwowano w Polsce od 2004 r. do 2010 r.²⁵, będący rezultatem realizacji odroczonych urodzeń przez liczne roczniki kobiet z wyżu demograficznego lat osiemdziesiątych XX wieku, zwiększył jeszcze zapotrzebowanie na miejsca w żłobkach i przedszkolach. Rynek tych usług w miastach, szczególnie w zakresie usług prywatnych, szybciej dostosował się do zwiększonego popytu, co dodatkowo pogłębiło różnice terytorialne w dostępie do tych placówek w poprzednich okresach badania. W 2011 r. tak znaczny wzrost korzystania z opieki oferowanej przez przedszkola lub żłobki był związany niewątpliwie z dostępnością środków z Europejskiego Funduszu Społecznego w ramach Programu Kapitał Ludzki, z którego możliwe uzyskanie dofinansowania na tworzenie przedszkoli, szczególnie na terenach wiejskich. Trudno natomiast na podstawie dostępnych w badaniu danych ocenić wpływ innej interwencji państwa w tym zakresie, tj. wejścia w życie Ustawy z dnia 4 lutego 2011 r. o opiece nad dziećmi do lat trzech (Dz. U. 2011, nr 45, poz. 235).

Ponadto, podobnie jak w latach ubiegłych, zdecydowana większość dzieci korzystała z publicznych żłobków i przedszkoli, w 2013 r. w skali kraju udział publicznych placówek wyniósł 89,7 proc. tak jak w 2011 r. W 2013 r. udział ten wahał się od 83,7 proc. w miastach powyżej 500 tys. mieszkańców do 92,4 proc. na wsiach w porównaniu z odpowiednio 90,4 proc. i 93,1 proc. w 2011 r. Znaczenie niepublicznych placówek wzrastało dość systematycznie do 2011 r., w 2013 r. zanotowano znaczący regres w korzystaniu z niepublicznych placówek w miastach największych przy stabilizacji udziału tych placówek w skali całego kraju.

²⁵ W latach 2004-2010 liczba urodzeń wzrosła o 57146 (GUS, 2013).

Tabela 4.5.1. Ludność w gospodarstwach domowych według statusu edukacyjnego i miejsca zamieszkania (odsetek osób w danym wieku i miejscu zamieszkania korzystających z określonej usługi edukacyjnej), 2000-2013 (w proc.)

Status edukacyjny	Klasa miejscowości zamieszkania						Ogółem
	Miasta powyżej 500 tys.	Miasta 200-500 tys.	Miasta 100-200 tys.	Miasta 20-100 tys.	Miasta poniżej 20 tys.	Wieś	
Ogółem odsetek osób korzystających z usług edukacyjnych	25,10 ⁷	23,90	24,20	21,20	23,20	23,50	23,30
	25,30 ⁶	25,70	24,50	22,30	24,00	24,20	24,10
	26,60 ⁵	28,00	25,00	25,10	25,30	25,60	25,80
	27,09 ⁴	27,26	27,59	25,17	27,26	26,61	26,60
	28,20 ³	27,88	29,55	27,85	30,03	26,84	27,94
	25,43 ²	23,78	26,73	23,97	25,76	22,22	23,91
	27,02 ¹	26,41	24,01	27,17	27,39	24,64	25,94
Dzieci w wieku 0-6 lat korzystające ze żłobka lub przedszkola	49,10	44,60	46,10	33,80	41,30	21,90	33,60
	47,90	37,90	30,90	30,00	32,80	20,00	29,10
	31,50	32,10	27,00	21,70	23,00	12,60	20,50
	25,92	25,19	22,80	22,39	18,40	12,09	18,75
	24,17	31,23	20,46	32,12	20,84	10,78	19,77
	19,13	19,52	20,42	19,93	12,18	7,74	13,51
	31,16	22,33	14,51	33,71	27,34	12,58	21,40
Dzieci w wieku 7-15 lat uczące się w szkołach	85,20	92,00	94,30	87,80	89,00	90,30	89,70
	91,60	90,00	87,50	88,70	92,20	91,60	90,70
	88,00	89,00	93,50	91,40	92,20	89,90	90,50
	96,37	97,41	97,36	99,03	96,98	98,75	98,15
	92,80	91,95	92,64	95,97	95,55	93,22	93,92
	76,74	77,07	81,36	78,27	79,88	80,14	79,23
	99,41	98,74	99,17	98,79	98,17	97,89	98,48
Młodzież w wieku 16-19 lat ucząca się w szkołach	93,60	97,40	96,10	93,80	93,90	93,50	94,10
	98,10	93,10	86,40	98,20	91,20	92,50	93,50
	96,50	94,70	97,10	97,10	96,40	94,20	95,40
	97,43	98,92	93,54	91,66	98,65	95,09	95,29
	92,78	93,67	94,34	91,69	89,68	92,93	92,39
	93,67	91,07	93,85	89,12	94,01	87,74	90,39
	89,40	97,63	86,30	90,03	87,55	85,43	88,47
Osoby w wieku 20-24 lata korzystające z usług edukacyjnych świadczonych w trybie szkolnym i pozaszkolnym	78,80	75,30	63,10	61,20	52,50	48,00	57,60
	73,50	72,80	57,10	61,20	60,10	49,40	58,80
	83,00	72,60	66,90	65,80	58,00	47,60	60,90
	80,23	72,82	57,50	64,64	62,75	49,23	60,76
	70,44	67,61	63,80	57,34	53,64	50,76	57,51
	61,64	61,51	61,02	53,92	46,33	38,98	49,90
	61,06	58,22	23,93	45,18	45,77	25,99	40,55
Osoby w wieku 25-29 lat korzystające z usług edukacyjnych świadczonych w trybie szkolnym i pozaszkolnym	20,20	16,90	13,30	14,40	16,80	8,50	13,30
	26,80	24,50	10,50	13,80	16,60	9,00	15,10
	28,70	26,30	21,20	19,50	16,40	11,40	18,40
	34,39	19,01	26,88	16,80	15,75	8,53	17,19
	24,68	15,55	21,66	12,29	18,30	8,90	14,08
	18,29	17,32	14,99	17,01	10,02	7,56	12,69
	16,69	18,63	2,44	18,25	8,49	7,11	11,45
Osoby w wieku 30-39 lat korzystające z usług edukacyjnych świadczonych w trybie szkolnym i pozaszkolnym	9,20	8,30	2,60	3,70	5,40	2,70	4,75
	7,10	6,80	6,90	3,40	6,00	1,90	4,30
	7,50	10,80	8,60	7,60	6,90	3,80	6,20
	11,61	8,85	10,84	8,83	8,01	2,52	6,99
	11,09	8,14	4,32	5,59	5,92	1,84	4,98
	8,10	9,64	9,01	4,64	4,88	3,19	5,44
	4,70	2,53	5,35	3,20	1,88	0,32	2,29
Osoby w wieku powyżej 39 lat korzystające z usług edukacyjnych świadczonych w trybie szkolnym i pozaszkolnym	3,10	2,30	2,00	1,30	1,50	0,80	1,60
	3,20	2,20	2,30	1,00	0,80	0,50	1,30
	2,70	2,40	1,50	1,40	1,50	0,90	1,50
	4,62	2,52	2,88	1,61	1,36	1,08	1,90
	2,10	0,90	1,77	1,30	1,45	0,93	1,26
	2,45	0,85	2,03	0,85	2,22	0,61	1,22
	0,47	0,92	0,33	0,80	1,29	0,32	0,61

⁷ wyniki badania z 2013 r.⁶ wyniki badania z 2011 r.⁵ wyniki badania z 2009 r.⁴ wyniki badania w 2007 r.³ wyniki badania w 2005 r.² wyniki badania w 2003 r.¹ wyniki badania w 2000 r.

Pomimo tych korzystnych zmian dostępność tej formy usług edukacyjno-opiekuńczych w Polsce nadal należy do najniższych w Unii Europejskiej. Szczególnie utrzymujący się głęboki niedobór opieki instytucjonalnej nad dziećmi na wsiach może być czynnikiem ograniczającym wzrost aktywności zawodowej kobiet na wsi, a zwłaszcza podejmowanie przez nich zatrudnienia w sektorze pozarolniczym. Konieczne zmiany struktury zatrudnienia ludności wiejskiej związane z przesunięciem części zasobów pracy do sektora pozarolniczego nadają zwiększeniu dostępności opieki instytucjonalnej nad dzieckiem na wsi szczególne znaczenie. Ponadto podkreśla się, że dobrej jakości usługi opiekuńcze, dostępne dla rodziców po odpowiednio niskiej cenie, są skutecznym sposobem zmniejszania nierówności edukacyjnych oraz ekonomicznych (por. np. Kotowska, Sztanderska, Wóycicka 2007, Szukalski, Warzywoda-Kruszyńska, 2005).

Podobnie jak w latach ubiegłych w 2013 r. nie zaobserwowano bardzo istotnych terytorialnych różnic w dostępie do edukacji dzieci w wieku 7-15 lat. W 2013 r. w skali kraju oraz na wsi około 90 proc. dzieci w tym wieku uczęszczało do szkół, co jest wynikiem zbliżonym do 2011 r. W miastach odsetek ten wahał się od 85 proc. do 94 proc., w 2011 r. natomiast odpowiednio od 88 proc. do 92 proc. W porównaniu z wynikami rund z 2005 r. i 2007 r. utrzymał się zanotowany w 2009 r. nieznaczny spadek stopnia skolaryzacji dzieci w tej grupie wieku, który można jednakże wytłumaczyć względami metodologicznymi. Dzieci, które ukończyły 7 lat pomiędzy styczniem 2013 r. a momentem przeprowadzenia badania wykazywane są w grupie wieku 7-15 lat, dla której liczony jest wskaźnik skolaryzacji pomimo, iż mogą korzystać z przedszkola. Po zsumowaniu udziału dzieci korzystających z przedszkola w tej grupie wieku oraz wskaźnika skolaryzacji różnice terytorialne niemalże zanikają, a odsetek dzieci w tym wieku uczących się w szkołach lub w przedszkolu wynosi w 2013 r. około 97-99 proc. Stosując tę procedurę do lat poprzednich (za wyjątkiem 2003 r.) uzyskano zbliżone wyniki.

Na poziom wskaźników z 2003 r., wpływ miała reforma edukacyjna z 1999 r. Wtedy do tej grupy wieku zaliczono po raz pierwszy nie tylko dzieci i młodzież ze szkół podstawowych, lecz także z gimnazjów. Znaczenie szkół prywatnych w tej grupie wieku było niewielkie we wszystkich rundach badania (nie przekraczając 10-12 proc. w miastach największych), a w ostatniej rundzie jeszcze zmalało.

W przeciwieństwie do wyników poprzednich rund badania, w 2011 r. i 2013 r. zaobserwowano istotne różnice terytorialne w korzystaniu ze szkół dla młodzieży w wieku 16-19 lat (zarówno w formie dziennej, jak i zaocznej oraz eksternistycznej), jednak kierunki zmian w obu okresach były odmienne. W 2011 r. odsetek młodzieży w tym wieku korzystającej z nauki w dowolnym typie szkoły w porównaniu z 2009 r. nieznacznie zwiększył się w miastach powyżej 500 tys. mieszkańców (o 1,6 p.p.) oraz w miastach od 20 do 100 tys. mieszkańców (o 1,1 p.p.) do poziomu około 98 proc., podczas gdy w pozostałych typach miast i na wsi zmalał. Największy spadek zanotowano dla miast średnich (100-200 tys. mieszkańców) do poziomu około 86,4 proc. (o 10,7 p.p.), na wsi spadek wskaźnika młodzieży uczącej się w różnych typach szkół był mniejszy o 1,7 p.p., osiągając w 2011 r. wartość 92,5 proc. Zmiany te przełożyły się na spadek wskaźnika korzystania z usług edukacyjnych dla młodzieży w tej grupie wieku w 2011 r. o 1,9 p.p. do poziomu 93,5 proc., co zahamowało obserwowany w latach poprzednich trend wzrostowy. W 2013 r. w porównaniu z 2011 r. odsetek młodzieży uczącej się w szkołach w miastach powyżej 500 tys. mieszkańców zmalał o 4,5 p.p., podczas gdy w miastach od 200 do 500 tys. mieszkańców i od 100 do 200 tys. mieszkańców oraz w miastach najmniejszych – poniżej 20 tys. mieszkańców wzrósł (odpowiednio o 4,5 p.p., 9,7 p.p. i 2,7 p.p.), także na wsiach zanotowano wzrost o 1 p.p. Tak znaczny wzrost wskaźnika korzystania z usług edukacyjnych w miastach średnich i najmniejszych zniwelował spadek obserwowany w miastach największych i przełożył się na niewielki wzrost wskaźnika ogółem o 0,6 p.p. Ponadto należy wskazać na wciąż niewielkie znaczenie niepublicznych szkół dla młodzieży w tej grupie wieku – nie więcej niż 3 proc. młodzieży uczęszczało do szkół niepublicznych niezależnie od miejsca zamieszkania, czyli znacznie mniej niż w przypadku dzieci w wieku 7-15 lat.

Pod pojęciem aktywności edukacyjnej osób dorosłych rozumie się uczestnictwo osób w wieku 18 lat i więcej w różnych formach kształcenia, jednak ze względu na przyjęte powyżej grupowanie według wieku analiza, której wyniki referujemy poniżej, dotyczy osób w wieku 20 lat i więcej.

Obraz zróżnicowania terytorialnego dostępu do usług edukacyjnych opisany dla dzieci i młodzieży w wieku 7-19 lat ulega zasadniczej zmianie w odniesieniu do aktywności edukacyjnej osób w starszych grupach wieku. W 2013 r. utrzymała się niewielka spadkowa tendencja odsetka osób w wieku 20-24 lata uczących się w trybie szkolnym i pozaszkolnym (o 0,8 p.p. w porównaniu z 2011 r.), który wyniósł 57,6 proc. (wobec 58,8 proc. w 2011 r. oraz 61 proc. w 2007 r. i 2009 r.). Znacząco zmieniło się natomiast korzystanie z usług edukacyjnych w tej grupie wieku w ujęciu terytorialnym w porównaniu do 2011 r. W miastach powyżej 500 tys. mieszkańców, od 200 do 500 tys. mieszkańców oraz od 100 do 200 tys. mieszkańców udział osób korzystających z usług edukacyjnych wzrósł (odpowiednio o 5,5 p.p., 2,5 p.p. oraz 6 p.p.), co stanowiło odwrócenie wcześniej obserwowanej tendencji spadkowej (miasta największe i liczące od 100-200 tys. mieszkańców) lub wzrost po okresie stabilizacji (miasta od 200 do 500 tys. mieszkańców). W miastach średnich od 20 do 100 tys. mieszkańców wskaźnik korzystania z usług edukacyjnych ustabilizował się po poprzednim spadku, a dla miast najmniejszych poniżej 20 tys. mieszkańców i dla wsi zmniejszył się (odpowiednio o 7,6 p.p. oraz 1,4 p.p.). Podsumowując, o ile w 2011 r. zmniejszyły się różnice terytorialne w korzystaniu z usług edukacyjnych do poziomu obserwowanego w pierwszej połowie tej dekady, o tyle w 2013 r. ten pozytywny trend uległ odwróceniu. Na tym poziomie edukacji wzrasta rola placówek niepublicznych, w 2013 r. korzystało z nich 16,2 proc. (w 2011 r. 15,6 proc.) uczących się osób w największych miastach w porównaniu z 11,2 proc. (w 2011 r. 11,9 proc.) na wsiach.

Na podkreślenie zasługują rosnące w tej grupie wieku różnice aktywności edukacyjnej między kobietami a mężczyznami: kobiety wyraźnie częściej niż mężczyźni kształcą się (68,7 proc. kobiet w 2013 r. wobec 47,9 proc.

mężczyzn w 2013 r.). Tendencja wzrostowa aktywności edukacyjnej kobiet ulega stopniowemu spowolnieniu (68,1 proc. w 2011 r., 67 proc. w 2009 r., 63 proc. kobiet w 2007 r.), jednak utrzymujący się spadek aktywności edukacyjnej mężczyzn w wieku 20-24 lata (52,5 proc. w 2011 r., 55 proc. w 2009 r., 57 proc. w 2007 r.) powiększa lukę korzystania z usług edukacyjnych według płci.

Wyraźnie zmienia się zróżnicowanie aktywności edukacyjnej kobiet i mężczyzn w wieku 20-24 lata według miejsca zamieszkania. W 2013 r. kobiety w wieku 20-24 lata zamieszkałe w miastach w większym stopniu niż w 2011 r. korzystały z usług edukacyjnych w przeciwieństwie do mieszkanek wsi. Dla miast odpowiedni wskaźnik waha się między 66 proc. a 92 proc. w zależności od ich wielkości (w 2011 r. 61-80 proc.), powracając do wzrostowej tendencji zaobserwowanej we wcześniejszych rundach badania (w 2009 r. 64-87 proc., w 2007 r. 60-84 proc.). Na wsi udział kobiet korzystających z usług edukacyjnych zmalał z 60,8 proc. w 2011 r. do 59 proc. w 2013 r. (w 2009 r. 54,5 proc., w 2007 r. 54 proc.), zwiększając tym samym lukę pomiędzy kobietami zamieszkującymi wsie i miasta w zakresie korzystania z usług edukacyjnych. Wśród mężczyzn zamieszkujących miasta i korzystających z usług edukacyjnych w trybie szkolnym i pozaszkolnym wskaźnik wynosi od 50,5 proc. do 70 proc. i jest on – przeciwnie niż dla kobiet – niższy od wyników z 2011 r., kiedy odsetek ten wahał się od 54,1 proc. do 72,9 proc. (w 2009 r. 51-81 proc., w 2007 r. 57-81 proc.). Na wsiach, podobnie jak dla kobiet, nastąpił spadek korzystania z usług edukacyjnych od 40,9 proc. w 2011 r. do 38,5 proc. w 2013 r. (w 2009 r. 42 proc., w 2007 r. 43 proc.), co przekłada się na spadek przestrzennego zróżnicowania aktywności edukacyjnej mężczyzn przy niskich poziomach wskaźnika korzystania z usług edukacyjnych. Pozytywnym zjawiskiem jest niewątpliwie zwiększenie aktywności edukacyjnej kobiet w miastach, jednak jej spadek na wsiach dla obu płci oraz dla mężczyzn w miastach jest zjawiskiem bardzo niepokojącym, którego przyczyny wymagają głębszej analizy. Utrzymujący się spadek aktywności edukacyjnej mężczyzn zarówno w miastach, jak i na wsi, pogłębia lukę aktywności edukacyjnej pomiędzy kobietami i mężczyznami, szczególnie na obszarach wiejskich.

Zakres korzystania z usług edukacyjnych zmniejsza się zdecydowanie w następnej grupie wieku – osoby w wieku 25-29 lat czyniły to także rzadziej niż dwa lata wcześniej, co oznacza utrzymanie się spadku obserwowanego po 2009 r. Udział osób w wieku 25-29 lat aktywnych edukacyjnie wyniósł 13,3 proc. w porównaniu z 15,1 proc. w 2011 r. Ta zmiana wynika przede wszystkim z pogorszenia wskaźników dotyczących miast powyżej 500 tys. mieszkańców (spadek o 6,6 p.p.), od 200 do 500 tys. mieszkańców (o 7,6 p.p.) oraz wsi (o 0,5 p.p.), natomiast w pozostałych typach miast zanotowano niewielki wzrost. Wskaźnik korzystania z usług edukacyjnych nie przekracza 20,2 proc. w miastach, zaś na wsi wynosi zaledwie 8,5 proc. Różnice terytorialne w aktywności edukacyjnej w tej grupie wieku utrzymały się, szczególnie w ujęciu miasto-wieś, zmieniły się natomiast wzajemne relacje między wskaźnikami dla miasta na niekorzyść miast największych.

Spadek korzystania z usług edukacyjnych wśród osób w wieku 25-29 lat dotyczy kobiet i mężczyzn, przy czym utrzymuje się luka pomiędzy nimi na niekorzyść mężczyzn (15,4 proc. kobiet w 2013 r., 18,1 proc. w 2011 r. w porównaniu z 11,7 proc. mężczyzn w 2013 r., 13,4 proc. w 2011 r. wobec 19 proc. kobiet i 17 proc. mężczyzn w 2009 r. i 2007 r.). Ta grupa wieku charakteryzuje się najwyższą płodnością kobiet, co może ograniczać ich aktywność edukacyjną oraz zwiększać motywację mężczyzn do pracy przynoszącej dochody. Nadal rosną dysproporcje terytorialne – odsetek mieszkanek wsi w wieku 25-29 lat aktywnych edukacyjnie jest 3,1 razy niższy od najwyższego odsetka dla miast (w 2011 r. 2,75 razy, w 2009 r. 2,5 razy), który waha się od 7,6 proc. do 27,2 proc. Dla mężczyzn dysproporcje miasto-wieś są także duże, choć mniejsze niż dla kobiet oraz niższe niż w poprzedniej rundzie badania – jedynie 8,6 proc. mieszkanek wsi (w 2009 r. i 2011 r. - 10,4 proc., w 2007 r. - 9 proc.) korzysta z usług edukacyjnych w trybie szkolnym lub pozaszkolnym wobec 10-19,2 proc. w miastach (w 2011 r. 7,8-28,9 proc., w 2009 r. 17-26 proc., w 2007 r. 13-35 proc.). Niekorzystnie wyróżniają się miasta największe i najmniejsze dla mężczyzn oraz średnie (od 100-200 tys. mieszkańców) dla kobiet.

Różnice terytorialne aktywności edukacyjnej utrzymują się wśród osób w wieku 30-39 lat. W celu zachowania porównywalnych liczebności próby w stosunku do wyżej omówionych grup wieku zdecydowano na łączne przedstawienie grup wieku 30-34 lata oraz 35-39 lat. Jednak decydujący wpływ na wartości podanych niżej wskaźników ma grupa wieku 30-34 lata. Osoby w wieku 30-39 lat ponad 2,8 krotnie rzadziej korzystają z różnego rodzaju usług edukacyjnych w porównaniu do osób w wieku 25-29 lat (w 2011 r. ponad trzykrotnie). W 2013 r. odsetek osób aktywnych edukacyjnie w tym wieku wynosił 4,75 proc., nieco więcej niż dwa lata wcześniej, głównie w wyniku zmian w miastach liczących powyżej 200 tys. mieszkańców oraz na wsi. Odsetek kobiet aktywnych edukacyjnie w tej grupie wieku wyniósł 5,8 proc., natomiast dla mężczyzn 3,7 proc.

Podsumowując, analiza aktywności edukacyjnej przeprowadzona odrębnie dla dorosłych kobiet i mężczyzn, rozpatrywanych także według wieku i miejsca zamieszkania, uwidacznia utrzymanie się tendencji spadkowej korzystania z usług edukacyjnych w grupach wieku 20-24 lata oraz 25-29 lat. W przypadku pierwszej grupy nie powinno to stanowić niepokojącego sygnału - prawie 58 proc. osób w wieku 20-24 jest aktywnych edukacyjnie, przeciwnie niż w odniesieniu do drugiej grupy. Jednak zmniejszanie się stosunkowo niewysokiego odsetka osób w wieku 25-29 lat korzystających z usług edukacyjnych nie można uznać za zjawisko korzystne. Należy też zwrócić uwagę na utrzymujące się wyraźnie większe aspiracje edukacyjne kobiet. Ponadto warto podkreślić, że dysproporcje terytorialne aktywności edukacyjnej dotyczą nie tylko mieszkańców miast i wsi, ale także występują znaczące różnice pomiędzy miastami.

4.5.1.2. Formy aktywności edukacyjnej osób dorosłych

W 2013 r. aktywność edukacyjna osób w wieku 18 lat i więcej przyjmowała głównie formę nauki w szkołach lub uczelniach wyższych – 90,1 proc. (w porównaniu z 93,3 proc. w 2011 r.), z czego 86,7 proc. stanowiły szkoły publiczne. Udział szkół publicznych wyraźnie wzrasta (84,1 proc. w 2011 r., 83,6 proc. w 2009 r., 80 proc. w 2007 r.). Jest to związane ze strukturą wieku populacji aktywnych edukacyjnie. W 2013 r. około 68,1 proc. respondentów korzystających z usług edukacyjnych było w wieku 18-24 lata (w porównaniu z 72,8 proc. w 2011 r., 70,2 proc. w 2009 r., 74 proc. w 2007 r.), osoby w wieku 25-29 lat stanowiły 12,3 proc. (w porównaniu z 12,7 proc. w 2011 r., 14 proc. w 2009 r., 11 proc. w 2007 r.), a zaledwie 9,6 proc. miało 30-39 lat (w porównaniu z 7,2 proc. w 2011 r., 8,7 proc. w 2009 r., 8 proc. w 2007 r.).

W 2011 r. struktura wieku korzystających z usług edukacyjnych uległa zmianom w stosunku do 2009 r. – wzrósł udział osób w grupie wieku 18-24 lata, natomiast spadł udział osób w wieku 25-29 lat i 30-39 lat, co jest przejawem selektywności procesu dokształcania się wśród dorosłych ze względu na wiek. Natomiast w 2013 r. nastąpiło częściowe odwrócenie tej tendencji – spadł udział osób w wieku 18-24 lata, a wzrósł udział osób w wieku 30-39 lat przy stabilizacji udziału osób w wieku 25-29 lat.

Wśród osób kształcących się w wieku powyżej 24 lat wzrasta znaczenie usług w trybie pozaszkolnym, organizowanych w formie kursów i szkoleń zarówno w pracy jak i poza nią, finansowanych z różnych źródeł (środki własne, środki pracodawcy lub środki z Europejskiego Funduszu Społecznego). Dla osób w wieku 25-29 lat nie jest to znacząca forma usług – jedynie około 7,6 proc. osób aktywnych edukacyjnie korzystało z tego sposobu dokształcania się (w porównaniu z 6,5 proc. w 2011 r., 7,5 proc. w 2009 r., 14 proc. w 2007 r.). W kolejnej grupie wieku, tj. 30-39 lat zanotowano wyraźny wzrost – 28,7 proc. aktywnych edukacyjnie w tym wieku korzystało z tych form dokształcania się (w porównaniu z 13,3 proc. w 2011 r. i 31 proc. w 2009 r., 30 proc. w 2007 r.).

Wyniki z 2011 r. w porównaniu z wynikami z wcześniejszych rund badania wskazywały na znaczny spadek korzystania z kursów i szkoleń wśród osób w wieku 30-39 lat, który był większy niż ogólny spadek aktywności edukacyjnej w tej grupie wieku. Sugerowało to przesunięcie się aktywności edukacyjnej w kierunku ofert szkół, a przede wszystkim uczelni wyższych. W 2013 r. natomiast trend ten został zahamowany i udział osób aktywnych edukacyjnie w wieku 30-39 lat, którzy podejmowali dokształcanie się w formie kursów lub szkoleń powrócił niemalże do poziomu z 2009 r. Znacznie niższy odsetek osób w wieku 25-29 lat korzystających z usług edukacyjnych w trybie pozaszkolnym w porównaniu z osobami w wieku 30-39 lat wynika, między innymi, z częstszego korzystania z ofert studiów podyplomowych w trybie szkolnym, generalnego rozwoju rynku usług w trybie szkolnym czy też lepszego przygotowania do wymagań rynku pracy (związanych np. z obsługą komputerów) przez osoby młodsze. Warto podkreślić, że 74,3 proc. osób korzystających z usług w trybie pozaszkolnym miało wykształcenie wyższe w 2013 r. (w porównaniu z 69 proc. w 2011 r., 53 proc. w 2009 r., 47 proc. w 2007 r.), a 18,7 proc. – średnie i policealne (w porównaniu z 28 proc. w 2011 r., 35 proc. w 2009 r., 32 proc. w 2007 r.). Pogłębił się zatem proces selektywności korzystania z usług edukacyjnych ze względu na poziom wykształcenia wśród osób powyżej 24 roku życia – dokształcają się w przeważającej części osoby z wykształceniem wyższym. Podobnie jak w poprzedniej rundzie spada udział osób z wykształceniem średnim i policealnym, ale w obecnym badaniu zwiększył się udział osób z najniższymi poziomami wykształcenia uczestniczących w kształceniu ustawicznym.

4.5.1.3. Korzystający z usług edukacyjnych według statusu na rynku pracy

Analiza osób w wieku 18 lat i więcej korzystających z usług edukacyjnych i rozpatrywanych według statusu na rynku pracy wskazuje, że w 2013 r. około 63,6 proc. stanowiły osoby bierne zawodowo (w porównaniu z około 60 proc. w 2011 r., 2009 r. i 2007 r.), z których około 86,8 proc. to osoby w wieku do 24 lat, znajdujące się jeszcze w systemie edukacji szkolnej (w porównaniu z 89 proc. w 2011 r., 91 proc. w 2009 r., 95 proc. w 2007 r.). W grupie osób aktywnych zawodowo w wieku 18 lat i więcej, które korzystały z usług edukacyjnych, jedynie 13,2 proc. stanowiły osoby bezrobotne (w porównaniu z 13,6 proc. w 2011 r., 8,5 proc. w 2009 r. i 14 proc. w 2007 r.). W procesie podnoszenia kwalifikacji wśród osób w wieku powyżej 24 lat uczestniczą głównie pracujący, którzy mają i tak stosunkowo wyższe kwalifikacje niż osoby bezrobotne czy bierne zawodowo. Zarówno wśród osób pracujących, jak i bezrobotnych powyżej 18 roku życia wykazujących aktywność edukacyjną najczęściej spotyka się kobiety, które stanowiły 58,3 proc. bezrobotnych oraz 58,5 proc. pracujących (w 2011 r. odpowiednio 65,5 proc. i 58,2 proc., w 2009 r. – 54,5 proc. i 53,7 proc., w 2007 r. – 57 proc. i 58 proc.). Osoby aktywne zawodowo i edukacyjnie korzystały głównie z usług świadczonych w systemie szkolnym – 81,7 proc. bezrobotnych oraz 70,2 proc. pracujących (w 2011 r. odpowiednio 87,2 proc. i 80,7 proc., w 2009 r. – 93 proc. i 78 proc., w 2007 r. 96,6 proc. i 80 proc.). Należy zwrócić uwagę na wzrost znaczenia usług edukacyjnych świadczonych w trybie pozaszkolnym w 2013 r., szczególnie w przypadku pracujących.

Istotną kwestią w analizie aktywności osób młodych w wieku 15-24 lata z punktu widzenia ich dalszych losów na rynku pracy jest odsetek osób niebędących w zatrudnieniu, ani niepodjemujących kształcenia w systemie szkolnym czy pozaszkolnym (ang. NEET – *not in employment, education or training*). W tabeli 4.5.2. zawarto informacje dotyczące odsetka osób biernych zawodowo i edukacyjnie w wieku 15-24 lata (ang. NEET) w latach 2000-2013.

W latach 2000-2005 odsetek osób biernych zawodowo i edukacyjnie w wieku 15-24 lata utrzymywał się na stałym poziomie około 13 proc., po spadku i stabilizacji na poziomie około 9 proc. w 2013 r. obserwuje się jego zwiększenie 10,2 proc. Miernik ten dla kobiet wykazywał tendencję spadkową do 2011 r., a w 2013 r. zanotowano wzrost o 1,8 p.p. Dla mężczyzn natomiast wyraźny spadek miał miejsce dopiero po 2005 r., ale podobnie jak dla kobiet w 2013 r. nastąpił wzrost do 10,5 proc. Różnice w dynamice zmian wskaźnika NEET według płci w całym analizowanym okresie związane mogą być z większą aktywnością edukacyjną kobiet, szczególnie w latach 2000-2005. Analizowany wskaźnik 'bierności ogólnej' jest na ogół mniejszy dla kobiet niż mężczyzn, niższa aktywność zawodowa kobiet w tej grupie wieku jest rekompensowana ich wyższą aktywnością edukacyjną w porównaniu z mężczyznami.

Rozkład wskaźnika NEET według miejsca zamieszkania wskazuje na różnice niekorzystne dla mieszkańców wsi. Szczególnie negatywnie wyróżnia się rok 2013 - luka między miastem a wsią znacznie się zwiększyła do 4,2 p.p. co jest odwróceniem tendencji jej spadku obserwowanej wcześniej.

Wartości wskaźnika NEET dla Polski wyznaczone na podstawie danych Eurostatu do 2012 r. także uwiadamiają jego tendencję spadkową do 2009 r. Jego poziom sytuuje Polskę w grupie krajów europejskich, w których NEET jest poniżej średniej UE-27, co jest głównie skutkiem relatywnie wysokiej skolaryzacji osób z tej grupy wieku.

Tabela 4.5.2. Osoby bierne zawodowo i edukacyjnie w wieku 15-24 lata wg płci i miejsca zamieszkania w latach 2000-2013 (w proc.)

Miejsce zamieszkania/ płeć	2000	2003	2005	2007	2009	2011	2013
Ogółem	12,7	12,8	12,6	10,4	8,6	8,7	10,2
Kobiety	14,7	11,8	11,9	10,7	7,8	8,2	10,0
Mężczyźni	11,3	13,8	13,3	10,1	9,4	9,2	10,5
Miasto	10,8	11,2	11,6	9,6	7,3	7,2	8,3
Wieś	16,0	15,3	14,5	11,5	8,6	8,7	12,5

4.5.1.4. Migracje edukacyjne

Rozszerzenie Unii Europejskiej w maju 2004 roku zwiększyło szanse podejmowania studiów na zagranicznych uczelniach. Poniżej przedstawiona jest analiza migracji edukacyjnych – tych, które miały miejsce w latach 2005-2009, 2007-2011 oraz 2011-2013, a ich uczestnicy wrócili do kraju. W kwestionariuszu *Diagnozy Społecznej* 2011 i 2013, w przeciwieństwie do rundy z 2009 r., nie umieszczono pytań o zamierzenia dotyczące migracji edukacyjnych, w związku z tym analiza ogranicza się jedynie do migracji zrealizowanych w obu analizowanych okresach.

Ze względu na niewielką grupę respondentów, którzy wzięli udział w migracjach edukacyjnych w latach 2005-2009 (N=157), 2007-2011 (N=107) oraz 2011-2013 (N=68), analiza tego zjawiska jest ograniczona. Załedwie 0,2 proc. członków gospodarstw domowych wyjeżdżało za granicę w latach 2011-2013 w celu podjęcia kształcenia, co jest wynikiem zbliżonym do okresów: 2007-2011 i 2005-2009, kiedy udział ten wyniósł odpowiednio 0,4 proc. i 0,5 proc. Zdecydowana większość osób wyjeżdżających za granicę w okresie 2007-2011 była w wieku 18-34 lata – około 61,2 proc. w porównaniu z 67,3 proc. w okresie 2007-2009 i 74 proc. w okresie 2005-2009, z czego aż około 62 proc. stanowią kobiety w trzech porównywanych okresach. Udział kobiet, które wyemigrowały za granicę w celach edukacyjnych jest wyższy niż wynikałoby to z różnic wskaźnika skolaryzacji kobiet i mężczyzn w tej grupie wieku, co wskazuje na większą skłonność kobiet do podejmowania tego typu migracji. Ze względu na wysoką selektywność migracji edukacyjnych ze względu na wiek dalsza analiza dotyczy osób w wieku 18-34 lata.

Odsetek osób, które wyjechały za granicę w celach edukacyjnych wśród populacji w wieku 18-34 lata wynosi załedwie 0,5 w okresie 2011-2013 w porównaniu z 0,8 proc. w okresie 2007-2011 i 1,2 proc. w latach 2005-2009, zaś wśród osób doksztalających się w tej grupie wieku 0,7 proc. w latach 2011-2013 w porównaniu z 1,6 proc. w latach 2007-2011 i 2,2 proc. w okresie 2005-2009. Wynik taki świadczy o niezmiernie niskim poziomie migracji edukacyjnych, który dodatkowo obniżył się w ostatnim okresie. Ze względu na małe liczebności nie przedstawiono rozkładów respondentów, którzy wyemigrowali w celach edukacyjnych w okresie 2011-2013 według wieku, miejsca zamieszkania czy miejsca docelowego migracji.

Doświadczenia migracyjne dotyczące kształcenia wskazują na niewielkie znaczenie tego typu migracji. Wynikać to może z wielu przyczyn, jak np. koszty czy wciąż niewielkie rozpowszechnienie informacji o możliwościach wyjazdu. Migracje edukacyjne dotyczą właściwie wyłącznie ludzi młodych, głównie studentów, zamieszkujących duże aglomeracje miejskie, będące głównymi ośrodkami akademickimi. Aktywność edukacyjna za granicą jest łączona często z wykonywaniem pracy. Trudno stwierdzić natomiast, czy praca jest podejmowana, aby móc utrzymać się za granicą i studiować, czy raczej jako aktywność dodatkowa.

4.5.1.5. Podsumowanie

Uzyskane informacje o zakresie korzystania z usług edukacyjnych w badaniu z 2013 r. oraz zmian, jakie zaszły w okresie 2011-2013, można podsumować następująco:

- w 2013 r. w porównaniu z 2011 r. dostęp dzieci w wieku 0-6 lat do opieki instytucjonalnej zwiększył się we wszystkich klasach miejscowości zamieszkania, szczególnie w miastach średnich i małych (od 200 tys. do 500 tys., od 100 tys. do 200 tys. oraz poniżej 20 tys.);
- występuje małe zróżnicowanie terytorialne dostępu do kształcenia się wśród dzieci i młodzieży w wieku 7-19 lat;
- aktywność edukacyjna dorosłych w wieku 20-29 lat obniżyła się w porównaniu z poprzednią rundą badania przy niewielkim wzroście tej aktywności wśród osób w wieku 30 lat i więcej;
- ogólny spadek odsetka osób w wieku 20-24 lat kontynuujących naukę w miastach najmniejszych poniżej 20 tys. mieszkańców i na wsiach oraz wzrost aktywności edukacyjnej mieszkańców miast średnich i dużych – powyżej 100 tys. mieszkańców przyczynia się do zwiększenia i tak już znacznych różnic przestrzennych w korzystaniu z usług edukacyjnych, odwrotnie do zmiany zaobserwowanej w 2011 r.;
- w 2013 r. kobiety w wieku 20-24 lata zamieszkałe w miastach w większym stopniu niż w 2011 r. korzystały z usług edukacyjnych w przeciwieństwie do mieszkanki wsi, co zwiększyło zróżnicowanie terytorialne w zakresie korzystania z usług edukacyjnych dla kobiet. Odsetek mężczyzn zamieszkujących miasta i korzystających z usług edukacyjnych w trybie szkolnym i pozaszkolnym zmalał w stosunku do 2011 r. Na wsiach, podobnie jak dla kobiet, nastąpił spadek korzystania z usług edukacyjnych, co przekłada się na spadek przestrzennego zróżnicowania aktywności edukacyjnej mężczyzn przy niskich poziomach wskaźnika korzystania z usług edukacyjnych;
- ogólny spadek udziału korzystających z usług edukacyjnych wśród osób w wieku 25-29 lat wynika przede wszystkim z pogorszenia wskaźników dotyczących miast od powyżej 500 tys. mieszkańców, od 200 do 500 tys. mieszkańców, natomiast w pozostałych typach miast zanotowano niewielki wzrost, co stanowi odwrócenie tendencji zaobserwowanej w 2011 r. Różnice terytorialne aktywności edukacyjnej w tej grupie wieku utrzymały się, szczególnie w ujęciu miasto-wieś, zmieniły się natomiast wzajemne relacje między wskaźnikami dla miast na niekorzyść miast największych;
- w 2013 r. zarówno kobiety, jak i mężczyźni w wieku 25-29 lat rzadziej niż w poprzednich trzech rundach badania korzystali z usług edukacyjnych. Utrzymała się luka niekorzystna dla mężczyzn. Wśród kobiet zaobserwowano kontynuację wzrostu dysproporcji terytorialnych. Dla mężczyzn dysproporcje miasto-wieś są także duże, choć mniejsze niż dla kobiet oraz niższe niż w poprzedniej rundzie badania. Niekorzystnie wyróżniają się miasta największe i najmniejsze dla mężczyzn oraz miasta średnie dla kobiet.
- poziom aktywności edukacyjnej osób w wieku 30-39 lat wciąż pozostaje bardzo niski mimo niewielkiej poprawy;
- utrzymuje się brak skłonności do korzystania z usług edukacyjnych osób w wieku powyżej 39 lat;
- nadal proces doskonalenia kwalifikacji osób dorosłych jest selektywny z względu na wiek, płeć, miejsce zamieszkania, wykształcenie oraz status na rynku pracy.

Wyniki kolejnych rund *Diagnozy Społecznej* wskazują, że kształcenie ustawiczne osób dorosłych, uznawane za jeden z podstawowych warunków zwiększenia zdolności do zatrudnienia, ma w Polsce wciąż niewielki zakres, a pozytywne tendencje zaobserwowane w 2009 r. uległy w znacznej mierze odwróceniu w latach 2011 i 2013. Jest to sygnał niepokojący, bowiem zestawienie wyników dotyczących aktywności edukacyjnej dorosłej ludności Polski ze strukturą ludności według poziomu wykształcenia i umiejętnościami cywilizacyjnymi, obrazuje dysproporcje dotyczące szans rozwojowych mieszkańców miast i wsi, a także generalnie osób w wieku 35 lat i więcej, a zwłaszcza osób w wieku niemobilnym. Różnice poziomu wykształcenia i znajomości języków czy korzystania z internetu między osobami młodymi i osobami w wieku 35 lat i więcej wskazują na lukę kompetencyjną, która pogłębia się w miarę przechodzenia do starszych grup wieku. Potwierdzają to analizy odwołujące się do syntetycznego miernika kapitału ludzkiego według wieku (por. rozdz. 4.5.2).

Rozpiętość między zapotrzebowaniem na usługi edukacyjne, wynikające z istniejącego poziomu wykształcenia i kwalifikacji ludności - z jednej strony oraz przemian technologicznych i wymagań dotyczących zasobów pracy - z drugiej strony, a przedstawionym wyżej wzorcem aktywności edukacyjnej wyróżnionych grup ludności świadczy o konieczności stałej intensyfikacji procesu kształcenia ustawicznego w Polsce. Niezbędny jest rozwój różnych form uzupełniania wykształcenia i podnoszenia kwalifikacji (nauka w trybie wieczorowym, zaocznym czy korespondencyjnym, studia podyplomowe, kursy i szkolenia) oraz działania na rzecz wzrostu zakresu korzystania z usług edukacyjnych. Dotyczy to w szczególności osób w wieku niemobilnym.

Zestawienie tych wyników ze spostrzeżeniem o słabym przygotowaniu osób w wieku niemobilnym do funkcjonowania we współczesnym społeczeństwie i na współczesnym rynku pracy za względu na poziom ich kapitału ludzkiego, prowadzi do wniosku, iż zatrzymanie tej grupy osób na rynku pracy wymaga specjalnych działań skierowanych na zwiększenie ich zdolności do zatrudnienia.

4.5.2 Kapitał ludzki

Rozwój gospodarki opartej na wiedzy i społeczeństwa informacyjnego sprawia, że – niezależnie od definiowania tych pojęć i ich interpretacji – w dyskusji o uwarunkowaniach współczesnych procesów rozwojowych nastąpiło przeniesienie akcentów z zasobów materialnych na zasoby niematerialne (por. np. Drucker, 1999; Kukliński, 2004;

Zacher, 1999; OECD, 1998). Są one często utożsamiane z zasobami intelektualnymi. Najważniejszym ich elementem jest kapitał ludzki, któremu przypisuje się też największy potencjał wzrostu. Wielkość i produktywność zasobów intelektualnych jest niezwykle trudna do pomiaru i oceny. Jednak bez prób pomiaru nie można analizować zarówno przebiegu procesów rozwoju w przeszłości, jak i oceniać możliwości rozwojowych poszczególnych krajów lub regionów.

W obecnej edycji *Diagnozy*, podobnie jak w latach poprzednich, dokonano pomiaru kapitału ludzkiego Polaków, rozumianego podobnie jak poprzednio jako zasób wiedzy, umiejętności i kwalifikacji poszczególnych osób, grup osób i całego społeczeństwa, określający ich zdolności do pracy, przystosowania do zachodzących zmian i kreatywność. Analiza dotyczy poziomu kapitału ludzkiego oraz jego zróżnicowania według wybranych charakterystyk demograficznych, ekonomicznych i społecznych. Pozwala to na ocenę różnic wyposażenia w kapitał ludzki różnych społeczno-ekonomicznych grup ludności, jak również porównanie zmian w poziomie kapitału ludzkiego między kolejnymi edycjami *Diagnozy Społecznej*. W celu umożliwienia porównań w czasie zastosowano identyczną jak w latach poprzednich metodę pomiaru.

4.5.2.1. Pomiar kapitału ludzkiego

Dane z *Diagnozy Społecznej* z lat 2007, 2009, 2011 oraz 2013 posłużyły do pomiaru kapitału ludzkiego na podstawie następującej procedury:

- sformułowano model teoretyczny kapitału ludzkiego – definicja kapitału ludzkiego,
- sformułowano model pomiarowy kapitału ludzkiego – wybór zmiennych wskaźnikowych,
- za pomocą eksploracyjnej i konfirmacyjnej analizy czynnikowej sprawdzono poprawność modelu pomiarowego,
- za pomocą analizy głównych składowych dla zmiennych jakościowych (CATPCA) stworzono syntetyczny wskaźnik kapitału ludzkiego.

Metody zastosowane w etapie 3 i 4 tej procedury opisano bliżej w poprzednich edycjach *Diagnozy Społecznej*, tutaj odwołamy się do niektórych wyników zastosowanej metody pomiaru kapitału ludzkiego.

Syntetyczny wskaźnik kapitału ludzkiego został obliczony dla odpowiednich grup ludności wyłonionych na podstawie cech demograficznych, społecznych i ekonomicznych. Porównanie zmian w czasie wartości tego miernika dla różnych grup ludności pozwala na ocenę ich relatywnej sytuacji oraz jej zmian w czasie.

Podobnie jak w latach poprzednich do pomiaru kapitału ludzkiego na podstawie *Diagnozy Społecznej 2013* posłużono się informacjami o wykształceniu respondentów w wieku 16 lat i więcej, ich kompetencjach cywilizacyjnych oraz uczestnictwie w kształceniu ustawicznym i doksztalcaniu zmierzających do podnoszenia kwalifikacji zawodowych lub innych umiejętności.

Wybór zmiennych wskaźnikowych wynikał z przyjętej definicji kapitału ludzkiego. Definicja ta jeszcze kilkanaście lat temu obejmowała głównie poziom wykształcenia ludzi, obecnie jednak uległa znacznemu rozszerzeniu. Pojawienie się społeczeństwa informacyjnego i gospodarki opartej na wiedzy pociąga za sobą konieczność stałego rozszerzania i aktualizacji zdobytej wiedzy, umiejętności i kompetencji. Nie tylko sprostanie wymaganiom współczesnego rynku pracy, ale także funkcjonowanie w społeczeństwie i przystosowanie się do zachodzących zmian wiąże się z posiadaniem innych umiejętności niż kilkanaście lat temu i koniecznością stałego ich uzupełniania. Należą do nich między innymi:

- znajomość technologii informacyjno-komunikacyjnych (ICT),
- umiejętność pozyskiwania i wykorzystywania informacji ze źródeł elektronicznych,
- szybkie komunikowanie się,
- znajomość języków obcych, a zwłaszcza języka angielskiego, będącego głównym językiem Internetu i nauki.

Oprócz tego istotna jest świadomość konieczności ciągłego poszerzania i aktualizowania swojej wiedzy i umiejętności poprzez podejmowanie odpowiednich działań edukacyjnych.

Te przesłanki kierowały wyborem zmiennych wskaźnikowych do pomiaru kapitału ludzkiego na podstawie danych *Diagnozy Społecznej*. Skorzystano zatem z następujących zmiennych:

- wykształcenie – mierzone liczbą lat nauki [liczba lat nauki]²⁶,
- kompetencje cywilizacyjne - przyjęto, że przejawiają się one poprzez:
 1. korzystanie z Internetu [internet],²⁷
 2. znajomość języka angielskiego [angielski];

²⁶ W nawiasach kwadratowych podano skrótowe nazwy zmiennych; nazwy te wykorzystywane są w dalszej części tekstu.

²⁷ W porównaniu do poprzednich edycji *Diagnozy Społecznej* konstrukcja wskaźnika kapitału ludzkiego została zmodyfikowana. Usunięto pytania o korzystanie z komputera oraz wyszukiwarki internetowej i zastąpiono je pytaniem o korzystaniu z Internetu. Wynikało to z dwóch powodów: (1) pytanie dotyczące korzystania z wyszukiwarki internetowej nie zostało zadane w obecnej edycji *Diagnozy Społecznej* wobec czego nie można było dokonać oceny zmian w czasie wskaźnika kapitału ludzkiego operjonalizowanego według formuły prezentowanej w poprzednich edycjach badania; (2) wobec coraz powszechniejszego korzystania z Internetu przy użyciu sprzętów innych niż komputer zasadne wydaje się uwzględnienie we wskaźniku kapitału ludzkiego informacji o korzystaniu z Internetu bez względu na sposób dostępu. Modyfikacja zestawu zmiennych wskaźnikowych wymagała ponownego szacowania wskaźnika kapitału ludzkiego dla 2007, 2009 i 2011.

3. uczestnictwo w kształceniu ustawicznym i doksztalcaniu – pomiaru dokonano na podstawie odpowiedzi na pytanie o podnoszenie kwalifikacji zawodowych lub innych umiejętności w ciągu ostatnich 2 lat [szkolenia];

Zmienne definiujące kapitał ludzki występują w charakterze jego stymulant, co oznacza, że ich wyższe wartości są utożsamiane z wyższym poziomem kapitału ludzkiego.

Jakość modelu pomiarowego kapitału ludzkiego sprawdzono stosując konfirmacyjną analizę czynnikową dla każdej rundy badania osobno oraz na połączonym zbiorze danych. W tym drugim przypadku estymowano model z narzuconymi warunkami równości na wszystkie ładunki czynnikowe, wyraz wolny dla zmiennej [liczba lat nauki] oraz na progi skal odpowiedzi dla pozostałych czterech zmiennych wskaźnikowych.

Uzyskane wyniki potwierdziły, że o poziomie kapitału ludzkiego decydują umiejętności cywilizacyjne, a nie tylko poziom wykształcenia i doksztalcanie, choć znaczenia tych dwóch ostatnich nie można bagatelizować.

Do wyznaczenia syntetycznego miernika kapitału ludzkiego zastosowano analizę głównych składowych dla zmiennych jakościowych²⁸ (ang. *Categorical Principal Component Analysis – CATPCA*) – ze względu na jakościowy charakter trzech z czterech zmiennych wskaźnikowych. Aby możliwe było porównanie poziomów kapitału ludzkiego w latach 2007, 2009, 2011 oraz 2013, analizę wykonano na połączonych zbiorach danych z *Diagnozy Społecznej* 2007, 2009, 2011 oraz 2013.

Potwierdzono, że zestaw zmiennych zaproponowanych do zmierzenia kapitału ludzkiego może dobrze diagnozować ukrytą zmienną kapitał ludzki. Okazało się, że dla czterech rund łącznie cztery zmienne wskaźnikowe dają się zastąpić jedną zmienną syntetyczną, która w 55,57 proc. odtwarza zróżnicowanie zestawu zmiennych wskaźnikowych. Ponadto pierwsza główna składowa może być uznana za syntetyczny wskaźnik kapitału ludzkiego. W celu lepszego pokazania różnic w poziomie kapitału ludzkiego, jego syntetyczny wskaźnik, będący wielkością wystandaryzowaną (o średniej równej 0 i odchyleniu standardowym równym 1), znormalizowano tak, aby przyjmował wartości z przedziału 0-100²⁹. Wszystkie analizy porównawcze prowadzono na zmiennej znormalizowanej.

4.5.2.2. Kapitał ludzki społeczeństwa polskiego w latach 2007-2013

Kapitał ludzki Polaków wzrasta systematycznie od roku 2007. W roku 2007 wskaźnik tego zasobu był na poziomie 41,72, zaś w roku 2013 – 45,68 (wykres 4.5.1). Ponadto błędy standardowe dla tych poziomów były na tyle małe, że można uznać każdą z tych zmian za statycznie istotny.

Wykres 4.5.1. Kapitał ludzki w latach 2007, 2009, 2011 i 2013

Wynik ten jest zgodny z wnioskami płynącymi z analizy dynamiki wartości poszczególnych zmiennych wskaźnikowych w latach 2007-2013 (wykres 4.5.2). W tym okresie wzrosły znacznie odsetki osób znających język angielski i korzystających z Internetu. Natomiast odsetek osób uczestniczących w aktywności związanej z podnoszeniem kwalifikacji lub umiejętności najpierw wzrósł (w roku 2009 w stosunku do roku 2007), a następnie systematycznie zmniejszał się (w latach 2011 i 2013 w stosunku do roku 2009 i 2007).

²⁸ Jak podaje Górniak (2000 s.316), analiza głównych składowych w przeciwieństwie do analizy czynnikowej pozwala na jednoznaczne wyliczenie wartości zmiennych reprezentujących wymiary mierzone przez zestaw zmiennych wskaźnikowych.

²⁹ Wartościom 0 i 100 przypisano wartości nieznormalizowanego wskaźnika kapitału ludzkiego odpowiadające wartościom minimalnym i maksymalnym zmiennych wskaźnikowych; w przypadku liczby lat nauki za wartość min przyjęto 0, a max = 30;

Wykres 4.5.2. Odsetek osób znających język angielski (czynnie lub biernie), korzystających z Internetu, oraz uczestniczących w jakiegokolwiek aktywności związanej z podnoszeniem swoich kwalifikacji zawodowych czy innych umiejętności w ciągu ostatnich ośmiu lat

Zmiany te są zapewne następstwem coraz większej informatyzacji życia społeczno-gospodarczego w Polsce, a także konsekwencją wchodzenia na rynek pracy osób, które od pierwszych klas szkoły podstawowej miały stały dostęp do komputera w domu. Nie bez znaczenia jest również bardzo dynamiczny rozwój narzędzi informatycznych, które pozwalają bardziej efektywnie znajdować informacje w sieci, a także zwiększenie dostępności profesjonalnego oprogramowania dedykowanego do pewnych typów działalności gospodarczej.

Wyniki wskazują, że większa dostępność technologii znajduje odzwierciedlenie w większym ich wykorzystaniu. Związany z tym rozwój kapitału ludzkiego będzie sprzyjać zmniejszaniu się luki między Polską a krajami Unii Europejskiej o wysokim poziomie kapitału ludzkiego.

4.5.2.3. Zróżnicowanie kapitału ludzkiego według grup społeczno-ekonomicznych

Do oceny wyposażenia Polaków w kapitał ludzki w roku 2013 wykorzystano przeciętny poziom tego zasobu wyznaczony dla grup ludności wyróżnionych ze względu na:

- płeć,
- wiek,
- wielkości miejscowości zamieszkania,
- status na rynku pracy,
- status społeczno-zawodowy.

Wyniki obliczeń zawierają tabele 4.5.3-4.5.6 oraz wykresy 4.5.3-4.5.7. Porównania wartości poziomu przeciętnego kapitału ludzkiego dla poszczególnych grup demograficzno-społecznych prowadzą do następujących spostrzeżeń syntetycznych:

- chociaż od 2009 roku mężczyźni cechowali się wyższym kapitałem ludzkim niż kobiety, to w roku 2013 różnica ta jest nieznaczna;
- kapitał ludzki malał wraz z wiekiem – najwyższym poziomem tego zasobu charakteryzowały się osoby w wieku 15-34 lata, zaś najniższym – osoby w wieku 45 lat i więcej; z czasem wzrasta różnica między osobami w wieku niemobilnym oraz osobami w wieku 35-44 lat, które zmniejszyły swój dystans do osób najmłodszych;
- kapitał ludzki malał wraz ze zmniejszaniem się wielkości miejscowości zamieszkania, zatem najlepiej wyposażeni w kapitał ludzki byli mieszkańcy największych miast, zaś najslabiej – mieszkańcy wsi, choć relatywnie to oni wykazywali najwyraźniejszą poprawę poziomu kapitału; tendencja wzrostowa dotyczyła także mieszkańców innych klas miejscowości z wyjątkiem miast liczących od 20-100 tys. oraz 200-500 tys. mieszkańców;
- osoby aktywne zawodowo były lepiej wyposażone w kapitał ludzki niż osoby bierne zawodowo, przy czym wśród osób aktywnych zawodowo wyższy kapitał ludzki miały osoby pracujące; stale wzrasta dystans między osobami aktywnymi oraz biernymi zawodowo;
- obserwowana w latach 2009-2011 znaczna poprawa poziomu kapitału ludzkiego wśród bezrobotnych w okresie 2009-2011 uległa zahamowaniu, co przy stałym wzroście kapitału dla osób pracujących przyczynia się do ponownego wzrostu różnicy między pracującymi i bezrobotnymi w wyposażeniu w kapitał ludzki;

- utrzymują się cztery wyraźne grupy osób wyróżnionych ze względu na status na rynku pracy i poziom kapitału: najwyższy poziom charakteryzuje studentów, drugą grupę tworzą: pracownicy sektora publicznego, prywatni przedsiębiorcy oraz pracownicy sektora prywatnego, wymieniani według malejących wartości miernika; trzecia grupa o znacznie mniejszym poziomie kapitału to bezrobotni oraz inni bierni zawodowo, zaś emeryci i renciści tworzą grupę najslabiej wyposażoną w ten zasób; relatywna poprawa poziomu kapitału dotyczy emerytów i rolników; w grupach rencistów i innych biernych zawodowo, podobnie jak wśród bezrobotnych, kapitał ludzki zmniejszył się w porównaniu do roku 2009.

Jeszcze w 2007 roku nie było żadnej różnicy w poziomie kapitału ludzkiego między mężczyznami i kobietami. Różnica taka pojawiła się w 2009 r. i pozostała do 2011 r. W roku 2013 różnica ta ponownie nie jest statystycznie istotna.

Wykres 4.5.3. Przeciętny poziom kapitału ludzkiego w latach 2007-2013 według płci

Malejący bardzo dynamicznie wraz z wiekiem poziom kapitału ludzkiego wydaje się być znakiem współczesnych czasów. Technologie, które są wykorzystywane i uznawane za nowoczesne, mają bardzo krótką historię. W przeszłości człowiek miał dużo więcej czasu na opanowanie umiejętności, które pozostawały w użyciu przez znaczną część jego życia. W gospodarce opartej na wiedzy pozycja jednostki na rynku pracy i jej konkurencyjność, a także sprawne funkcjonowanie w społeczeństwie jest determinowane przez zdolność i chęć do szybkiego przyswajania nowoczesnych technologii, w tym informacji i ich umiejętnego używania. Z tymi wyzwaniami cywilizacyjnymi lepiej radzą sobie ludzie młodzi – stąd najwyższy poziom kapitału ludzkiego w grupach wieku 15-34 lata.

Wykres 4.5.4. Przeciętny poziom kapitału ludzkiego w latach 2007-2013 według wieku

Spadek poziomu kapitału ludzkiego wraz ze zmniejszaniem się klasy miejscowości zamieszkania jest powodowane kilkoma czynnikami. Po pierwsze, duże miasta dysponują o wiele lepszą bazą edukacyjną. Wszystkie miasta powyżej 500 tys. mieszkańców są ośrodkami akademickimi ze zgromadzonym bardzo znaczącym zasobem kapitału ludzkiego. Posiadają również najlepsze szkoły średnie, a często i podstawowe. Oferują one o wiele lepszą infrastrukturę dla uczniów i studentów, zapewniając chociażby dostęp do bibliotek i miejsc, w których można korzystać z najnowocześniejszych technologii. Po drugie, do dużych miast migrują osoby najlepiej wykształcone, gdyż są one dzięki zgromadzonemu kapitałowi ludzkiemu o wiele bardziej mobilne oraz są w stanie uzyskać lepsze

oferty pracy. Po czwarte, w dużych miastach lokalizują swoje siedziby duże przedsiębiorstwa, które zatrudniają pracowników o wyższych kwalifikacjach i przyciągają osoby z wyższym kapitałem ludzkim.

Wykres 4.5.5. Przeciętny poziom kapitału ludzkiego w latach 2007-2013 według klasy miejscowości zamieszkania

Aktywność zawodowa sprzyja podtrzymywaniu poziomu kapitału ludzkiego, a także zdobywaniu nowych umiejętności. Pozostawanie poza rynkiem pracy prowadzi na ogół do stopniowej deprecjacji posiadanych kwalifikacji i umiejętności i przyczynia się do obniżenia kapitału, co z kolei może być przeszkodą w wyjściu z bierności zawodowej.

Wykres 4.5.6. Przeciętny poziom kapitału ludzkiego w latach 2007-2013 według statusu społeczno-zawodowego

Wykres 4.5.7. Przeciętny poziom kapitału ludzkiego w latach 2007-2013 według statusu na rynku pracy

Aby dokładniej przyjrzeć się wyposażeniu Polaków w kapitał ludzki, sprawdzono, jak kształtował się jego poziom przy jednoczesnym uwzględnieniu płci oraz jednej z poniższych cech:

- wiek,
- wielkość miejscowości zamieszkania,
- status społeczno-zawodowy,
- status na rynku pracy.

Wyniki zestawiono w tabeli 4.5.3 (płeć i wiek), tabeli 4.5.4 (płeć i pozostałe trzy cechy) oraz tabeli 4.5.5 (wiek i pozostałe trzy cechy). Miernik syntetyczny kapitału ludzkiego wskazuje, iż w latach 2009 oraz 2011 mężczyźni byli lepiej wyposażeni w kapitał ludzki niż kobiety (wykres 4.5.3). Jednak uwzględnienie wieku pozwoliło skorygować ten wniosek (tabela 4.5.1). We wszystkich analizowanych latach tj. w roku 2007, 2009, 2011 i 2013 wśród osób w wieku 15-34 lata i 35-44 lata to kobiety charakteryzowały się wyższym poziomem kapitału ludzkiego, natomiast wśród osób w wieku 45 lat i więcej – byli to mężczyźni. Zaobserwowane różnice między kobietami i mężczyznami dla wszystkich grup wieku były statystycznie istotne we wszystkich analizowanych okresach³⁰.

Wyższy poziom kapitału ludzkiego kobiet w wieku 15-44 lata jest zapewne konsekwencją większej liczby lat spędzonych przez nie na nauce formalnej oraz większego wskaźnika skolaryzacji na poziomie uniwersyteckim. Wyższy poziom kapitału ludzkiego mężczyzn w wieku 45 lat i więcej w porównaniu do kobiet może wynikać zarówno z niekorzystnych dla kobiet różnic wykształcenia w starszych grupach wieku, jak i z tego, że kobiety wcześniej niż mężczyźni wycofują się z rynku pracy. Tracą więc relatywnie wcześniej kontakt z innowacjami, korzystanie z których najczęściej wymusza rynek pracy.

Tabela 4.5.3. Poziom kapitału ludzkiego według płci i wieku

Grupa wieku	Płeć	Kapitał ludzki w 2007		Kapitał ludzki w 2009		Kapitał ludzki w 2011		Kapitał ludzki w 2013	
		Średnia	Bł. stand.	Średnia	Bł. stand.	Średnia	Bł. stand.	Średnia	Bł. stand.
15-34	M	52,35	0,37	55,50	0,24	56,65	0,21	56,64	0,22
	K	55,17	0,34	57,94	0,23	59,13	0,21	60,37	0,20
35-44	M	41,85	0,55	45,53	0,38	47,84	0,37	49,53	0,34
	K	42,40	0,54	46,58	0,40	49,21	0,37	51,30	0,35
45 i więcej	M	32,82	0,27	34,01	0,18	35,70	0,19	36,17	0,19
	K	32,01	0,24	32,81	0,17	34,37	0,17	35,15	0,18

Wśród mieszkańców poszczególnych klas miejscowości we wszystkich analizowanych okresach wyższy poziom kapitału ludzkiego cechował mężczyzn zamieszkujących w miastach bez względu na ich wielkość. Jedynym odstępstwem był rok 2007, w którym kobiety z miast najmniejszych (liczących do 20 tys. mieszkańców) oraz z obszarów wiejskich charakteryzowały się wyższym poziomem kapitału ludzkiego niż mężczyźni. Jednakże zaobserwowane różnice były statystycznie istotne tylko: dla miast największych wyłącznie w latach 2011 i 2013, dla miast liczących 100-200 tys. mieszkańców w latach 2009 i 2011, dla miast liczących 20-100 tys. mieszkańców w latach 2007 i 2009, dla miast o liczbie mieszkańców poniżej 20 tys. tylko w latach 2009, 2011 oraz 2013. Natomiast w żadnym z analizowanych okresów nie były statystycznie istotne dla mieszkańców wsi oraz miast o liczbie mieszkańców 200-500 tys.

³⁰ Na poziomie istotności 0,01 jedynym wyjątkiem była różnica między kapitałem ludzkim kobiet i mężczyzn w roku 2007 w grupie wieku 35-44 lata – nie była ona statystycznie istotna.

Tabela 4.5.4. Poziom kapitału ludzkiego kobiet i mężczyzn według klasy miejscowości zamieszkania, statusu na rynku pracy oraz statusu społeczno-zawodowego

Wartości cech niezależnych	Płeć	Kapitał ludzki w 2007		Kapitał ludzki w 2009		Kapitał ludzki w 2011		Kapitał ludzki w 2013	
		Średnia	Bł. stand.	Średnia	Bł. stand.	Średnia	Bł. stand.	Średnia	Bł. stand.
Klasa miejscowości zamieszkania									
Miasta >500 tys.	M	52,52	0,83	53,65	0,50	55,41	0,47	56,29	0,45
	K	52,10	0,70	53,13	0,47	53,82	0,44	54,93	0,44
Miasta 200-500 tys.	M	48,68	0,75	50,96	0,52	52,72	0,52	52,39	0,52
	K	47,41	0,69	50,44	0,51	51,95	0,50	51,63	0,51
Miasta 100-200 tys.	M	45,42	0,81	48,85	0,59	48,53	0,58	48,95	0,54
	K	44,57	0,74	46,14	0,58	45,88	0,55	48,22	0,53
Miasta 20-100 tys.	M	44,26	0,52	45,60	0,37	46,64	0,33	46,23	0,34
	K	42,73	0,48	43,67	0,35	45,74	0,33	45,91	0,34
Miasta do 20 tys.	M	40,61	0,60	42,95	0,43	45,40	0,41	45,28	0,43
	K	40,97	0,60	41,21	0,43	42,66	0,41	43,80	0,44
Wieś	M	35,17	0,33	38,30	0,24	39,83	0,23	40,66	0,23
	K	35,61	0,34	37,82	0,25	39,47	0,25	40,75	0,25
Status na rynku pracy									
Pracujący	M	43,88	0,31	46,60	0,21	48,38	0,19	49,00	0,19
	K	48,21	0,34	50,42	0,24	51,53	0,22	53,32	0,21
Bezrobotni	M	38,43	0,90	41,98	0,65	46,18	0,63	44,09	0,54
	K	40,78	0,83	43,08	0,67	50,19	0,59	48,30	0,56
Bierni zawodowo	M	38,85	0,40	39,80	0,28	40,13	0,28	40,17	0,28
	K	36,03	0,30	37,14	0,22	37,83	0,21	38,15	0,22
Status społeczno-zawodowy*									
Prac. sektora publicznego	M	49,19	0,68	52,01	0,46	53,74	0,45	54,13	0,46
	K	54,59	0,54	56,23	0,37	56,81	0,36	58,48	0,35
Prac. sektora prywatnego	M	43,60	0,43	47,31	0,29	48,64	0,26	49,85	0,25
	K	48,06	0,51	51,16	0,36	51,67	0,31	53,68	0,30
Prywatni przedsiębiorcy	M	49,26	0,81	50,91	0,56	51,54	0,51	50,59	0,51
	K	51,43	1,31	55,54	0,93	56,54	0,83	56,95	0,72
Rolnicy	M	31,73	0,61	33,01	0,41	35,52	0,48	36,45	0,47
	K	31,05	0,56	32,74	0,53	35,08	0,46	35,81	0,46
Renciści	M	33,11	0,65	34,50	0,50	35,73	0,51	33,99	0,48
	K	29,46	0,57	29,17	0,40	30,62	0,42	30,76	0,46
Emeryci	M	28,88	0,37	29,99	0,26	31,56	0,29	32,00	0,28
	K	27,91	0,28	28,74	0,20	30,07	0,21	30,68	0,22
Uczniowie i studenci	M	59,33	0,45	62,66	0,30	60,89	0,30	63,36	0,30
	K	60,79	0,42	63,74	0,27	63,10	0,28	64,00	0,29
Inni bierni zawodowo	M	36,47	1,03	37,67	0,54	39,89	0,72	39,73	0,71
	K	38,09	0,59	38,38	0,35	41,43	0,41	41,31	0,40

*bezrobotni tworzą odrębną grupę wyodrębnioną ze względu na status społeczno-zawodowy, jednak ze względu na ujęcie ich także w klasyfikacji według statusu na rynku pracy zdecydowano się nie powtarzać wyników pomiaru ich kapitału ludzkiego

Jak już podkreślano, ze względu na status rynku pracy, najwyższym poziomem kapitału ludzkiego charakteryzują się osoby pracujące, następnie bezrobotne, a na końcu – biernie zawodowo. Wniosek ten zasadniczo nie zmienia się, gdy porównujemy kobiety i mężczyzn. Jedynym wyjątkiem są kobiety bezrobotne, które w roku 2011 charakteryzowały się wyższym poziomem kapitału ludzkiego niż pracujący mężczyźni. Zaobserwowana różnica w wyposażeniu w ten kapitał między tymi dwoma grupami była statystycznie istotna³¹. Warto również zauważyć, że wśród osób pracujących i bezrobotnych to kobiety miały wyższy poziom kapitału ludzkiego (we wszystkich badanych okresach), natomiast wśród biernych zawodowo – mężczyźni. Zaobserwowana różnica w wyposażeniu w ten zasób była statystycznie istotna³² dla wszystkich porównywanych grup z wyjątkiem bezrobotnych kobiet i mężczyzn w latach 2007 i 2009.

W grupach wyróżnionych według statusu społeczno-zawodowego we wszystkich analizowanych okresach kobiety charakteryzowały się większym niż mężczyźni kapitałem ludzkim wśród: pracujących w sektorze publicznym i sektorze prywatnym, prywatnych przedsiębiorców, bezrobotnych, innych biernych zawodowo oraz uczniów i studentów. Mężczyźni natomiast byli lepiej wyposażeni w kapitał ludzki wśród rolników, emerytów i rencistów.

Zaobserwowane różnice w wyposażeniu w kapitał ludzki między kobietami i mężczyznami w grupach według statusu społeczno-zawodowego były statystycznie istotne³³ dla wszystkich grup z wyjątkiem rolników i innych biernych zawodowo. Ponadto w roku 2007 wśród bezrobotnych i prywatnych przedsiębiorców różnice między kobietami i mężczyznami na korzyść kobiet były statystycznie nieistotne.

Biorąc pod uwagę status społeczno-zawodowy, w każdym z analizowanych okresów najwyższym poziomem kapitału ludzkiego charakteryzowały się uczennice i studentki, następnie uczniowie i studenci i kobiety pracujące w

³¹ Na poziomie istotności 0,01.

³² Na poziomie istotności 0,01;

³³ Na poziomie istotności 0,01.

sektorze publicznym oraz pracujące jako prywatni przedsiębiorcy. Natomiast najsłabiej wyposażeni w ten zasób są emerytki i rencistki oraz emeryci i kobiety pracujące w rolnictwie.

Analogiczne analizy przeprowadzono dla wieku, czyli sprawdzono, jak kształtował się poziom kapitału ludzkiego ze względu na grupę wieku oraz: wielkość miejscowości zamieszkania, status na rynku pracy, status społeczno-zawodowy. Wyniki zestawiono w tabeli 4.5.5.

Ponownie najwyższym poziomem kapitału ludzkiego charakteryzowały się osoby najmłodsze (25-34 lata), natomiast najniższym – osoby w wieku co najmniej 45 lat. Prawdopodobnie ta została potwierdzona we wszystkich rozpatrywanych przekrojach ze względu na wielkość miejscowości zamieszkania, status na rynku pracy oraz status społeczno-zawodowy.

Tabela 4.5.5. Poziom kapitału ludzkiego w grupach wieku 15-34 lata, 25-44 lata oraz 45 lat lub więcej według klasy miejscowości zamieszkania, statusu na rynku pracy oraz statusu społeczno-zawodowego

Wartości cech niezależnych	Grupa wieku	Kapitał ludzki w 2007		Kapitał ludzki w 2009		Kapitał ludzki w 2011		Kapitał ludzki w 2013	
		Średnia	Bł. stand.	Średnia	Bł. stand.	Średnia	Bł. stand.	Średnia	Bł. stand.
Klasa miejscowości zamieszkania									
Miasta >500 tys.	15-34	64,35	0,62	65,73	0,40	65,50	0,35	65,23	0,36
	35-44	56,54	1,31	58,07	0,81	60,37	0,74	62,27	0,59
	45 i więcej	40,91	0,69	42,28	0,44	44,39	0,43	45,95	0,45
Miasta 200-500 tys.	15-34	59,62	0,69	63,68	0,42	65,37	0,41	64,23	0,44
	35-44	52,11	1,26	56,77	0,82	57,68	0,73	60,07	0,72
	45+ lat	37,24	0,60	38,13	0,42	41,23	0,44	41,58	0,45
Miasta 100-200 tys.	15-34	57,72	0,79	60,59	0,53	58,27	0,56	61,50	0,48
	35-44	47,10	1,31	52,22	1,05	53,92	0,93	53,25	0,77
	45 i więcej	35,52	0,60	36,96	0,46	37,69	0,46	39,25	0,46
Miasta 20-100 tys.	15-34	56,18	0,50	57,46	0,37	58,59	0,32	59,21	0,33
	35-44	44,43	0,85	48,76	0,58	51,86	0,53	52,15	0,51
	45 i więcej	33,99	0,39	34,61	0,27	36,32	0,26	36,40	0,27
Miasta do 20 tys.	15-34	51,30	0,69	54,89	0,45	57,27	0,40	57,18	0,44
	35-44	41,81	0,94	45,13	0,74	46,57	0,72	50,18	0,72
	45 i więcej	32,10	0,46	33,07	0,32	34,56	0,31	35,67	0,34
Wieś	15-34	47,47	0,41	51,32	0,27	53,30	0,24	54,64	0,24
	35-44	33,83	0,46	37,79	0,34	40,33	0,35	42,97	0,33
	45 i więcej	26,83	0,21	27,89	0,16	28,92	0,16	29,68	0,16
Status na rynku pracy									
Pracujący	15-34	53,27	0,37	56,20	0,24	58,12	0,21	58,82	0,20
	35-44	44,06	0,44	47,80	0,31	49,93	0,29	52,33	0,26
	45 i więcej	39,57	0,33	40,65	0,22	41,93	0,21	42,93	0,22
Bezrobotni	15-34	48,57	0,90	50,47	0,66	54,99	0,50	53,55	0,49
	35-44	33,70	1,13	38,25	0,79	44,30	1,09	42,65	0,79
	45 i więcej	30,44	0,65	31,73	0,57	36,71	0,67	35,56	0,58
Bierni zawodowo	15-34	55,74	0,35	58,45	0,24	58,42	0,23	59,36	0,24
	35-44	33,59	0,76	37,13	0,66	39,50	0,65	39,96	0,65
	45 i więcej	27,78	0,18	28,33	0,12	29,62	0,13	30,37	0,14
Status społeczno-zawodowy*									
prac. sektora publicznego	15-34	62,46	0,68	63,93	0,45	64,49	0,41	65,50	0,42
	35-44	51,49	0,78	56,01	0,54	58,78	0,53	60,91	0,48
	45 i więcej	45,60	0,62	47,42	0,41	48,59	0,40	49,63	0,40
prac. sektora prywatnego	15-34	51,24	0,48	55,55	0,31	57,16	0,26	58,31	0,24
	35-44	41,26	0,62	46,39	0,46	48,16	0,39	50,79	0,35
	45 i więcej	38,31	0,54	39,29	0,34	39,79	0,31	41,42	0,33
prywatni przedsiębiorcy	15-34	56,80	1,16	57,69	0,81	62,23	0,71	59,16	0,75
	35-44	48,93	1,37	52,38	0,89	51,96	0,78	54,28	0,69
	45 i więcej	45,60	0,99	47,58	0,75	46,96	0,63	47,41	0,65
rolnicy	15-34	37,18	1,06	38,33	0,81	44,97	0,79	46,03	0,80
	35-44	30,92	0,67	34,38	0,56	35,96	0,59	38,13	0,61
	45 i więcej	28,55	0,48	29,80	0,40	30,34	0,32	31,12	0,32
renciści	15-34	54,72	1,33	57,52	1,03	56,54	0,96	55,14	1,22
	35-44	31,19	1,27	33,81	0,95	38,64	1,39	37,66	1,28
	45 i więcej	26,93	0,30	27,35	0,23	28,43	0,25	28,71	0,26
emeryci uczniowie i studenci	45 i więcej	28,26	0,22	29,18	0,16	30,57	0,17	31,15	0,17
	15-34	60,13	0,31	63,23	0,20	62,05	0,21	63,74	0,21
	35-44	44,68	0,79	44,93	0,46	49,49	0,54	49,93	0,54
inni bierni zawodowo	35-44	34,52	0,94	37,57	0,58	41,68	0,74	40,50	0,73
	45 i więcej	30,28	0,64	30,42	0,35	32,29	0,41	32,69	0,41

*bezrobotni tworzą odrębną grupę wyodrębnioną ze względu na status społeczno-zawodowy, jednak ze względu na ujęcie ich także w klasyfikacji według statusu na rynku pracy zdecydowano się nie powtarzać wyników pomiaru ich kapitału ludzkiego

Aby zbadać łączny wpływ rozpatrywanych cech tzn. płci, wieku, klasy miejscowości zamieszkania oraz statusu na rynku pracy w Polsce w 2013 roku, oszacowano model regresji dwupoziomowej z losowym wyrazem wolnym. Poziom pierwszy analizy stanowili członkowie gospodarstw domowych, zaś poziom drugi ich – gospodarstwa domowe. Zastosowanie modelu dwupoziomowego było konieczne ze względu na przypuszczenie, że kapitał ludzki członków jednego gospodarstwa domowego jest wyraźnie ze sobą skorelowany. Aby potwierdzić to przypuszczenie dla wskaźnika kapitału ludzkiego w roku 2013 obliczono współczynnik korelacji wewnątrzgrupowej (ang. *intraclass correlation coefficient*). Uzyskana wartość na poziomie 0,567 jest wielkością znaczącą i oznacza, że wpływ przynależności do gospodarstwa domowego na poziom kapitału ludzkiego jest na tyle duży, że nie należy go ignorować. Ponadto w takiej sytuacji stosowanie klasycznego (jednopoziomowego) modelu regresji prowadzić może do nieprawidłowych wyników. Oceny parametrów efektów stałych dla ostatecznego modelu³⁴ zestawiono w tabeli 4.5.6.

Tabela 4.5.6. Oceny parametrów efektów stałych w modelu regresji dwupoziomowej z losowym wyrazem wolnym³⁵, Diagnoza Społeczna 2013

Zmienne	Oszacowanie	Błąd standardowy	Istotność
Stała	28,05	0,24	0,00
Status na rynku pracy			
pracujący	7,25	0,21	0,00
bezrobotni	3,03	0,42	0,00
bierni zawodowo	ref.		
Wiek			
15-34	22,16	0,16	0,00
35-44	10,24	0,23	0,00
45 i więcej	ref.		
Status na rynku pracy i płeć			
pracujący mężczyzna	-2,57	0,17	0,00
pracująca kobieta	ref.		
bezrobotny mężczyzna	-2,50	0,52	0,00
bezrobotna kobieta	ref.		
bierny zawodowo mężczyzna	0,88	0,21	0,00
bierna zawodowo kobieta	ref.		
Klasa miejscowości			
miasta o liczbie mieszkańców 500 tys. i więcej	13,79	0,42	0,00
miasta o liczbie mieszkańców 200-500 tys.	11,01	0,43	0,00
miasta o liczbie mieszkańców 100-200 tys.	8,37	0,47	0,00
miasta o liczbie mieszkańców 20-100 tys.	6,18	0,34	0,00
miasta o liczbie mieszkańców poniżej 20 tys.	4,86	0,40	0,00
wieś	ref.		

Uzyskane rezultaty są zgodne z wcześniej omówionymi wynikami analiz opisowych. Potwierdzają zatem, że pod względem kapitału ludzkiego istotnie różnią się między sobą osoby o różnym statusie na rynku pracy (najwyższy kapitał ludzki mają osoby pracujące, mniejszy osoby bezrobotne, a najniższy bierni zawodowo). Aktywne zawodowo kobiety (zarówno pracujące jak i bezrobotne) mają wyższy kapitał ludzki niż aktywni zawodowo mężczyźni, jednak wśród osób biernych zawodowo to mężczyźni charakteryzują się wyższym poziomem kapitału ludzkiego. Poziom kapitału znacząco różnicuje wiek – prawidłowością jest, że im młodsza osoba, tym większym kapitałem dysponuje. Także klasa miejscowości zamieszkania wyraźnie determinuje poziom kapitału ludzkiego mieszkańców – im większe miasto, tym kapitał ludzki członków gospodarstw jest wyższy w porównaniu osób mieszkających na wsi.

4.5.2.4. Podsumowanie

Rezultaty analiz wykorzystujących dane *Diagnozy Społecznej* 2013 potwierdziły kontynuację tendencji wzrostowej kapitału ludzkiego polskiego społeczeństwa. Wynika ona przede wszystkim z utrzymywania się rosnącego trendu korzystania z nowoczesnych technologii informatycznych, bowiem inne składowe pomiaru kapitału (znajomość języka angielskiego, kształcenie ustawiczne) wskazują na stagnację bądź nawet regres odpowiednich wartości. W 2013 roku utrzymują się zasadnicze, korzystne dla osób młodszych, różnice w wyposażeniu w kapitał ludzki między nimi a osobami starszymi. Z jednej strony jest to dobry sygnał, który pokazuje, że kolejne roczniki wchodzące na rynek pracy będą w stanie sprostać wymaganiom narzuconym przez nowoczesne technologie. Z drugiej strony, dysproporcje w poziomie kapitału ludzkiego między wyróżnionymi grupami wieku zmniejszyły w roku 2013 w

³⁴ Modele regresji wielopoziomowej estymuje się iteracyjnie. Oznacza to, że rozpoczyna się od modelu jedynie ze stałą i w kolejnych krokach włącza się do modelu kolejne zmienne, podejmując jednocześnie decyzje o uwzględnieniu efektów stałych i/lub losowych. Jakość oszacowanych modeli ocenia się na podstawie kryteriów informacyjnych i za pomocą testu ilorazu wiarygodności.

³⁵ Parametry szacowano metodą *residual maximum likelihood (REML)*.

porównaniu z latami 2007-2011, ale wzrastały między grupami wieku z kontrolą płci. Wskazuje to na szczególne zagrożenie narastania dysproporcji kapitału ludzkiego według wieku i potwierdza kluczową rolę kształcenia ustawicznego w celu w przeciwdziałaniu tej zmianie. Ten wynik unaocznia również, iż zatrzymanie na rynku pracy osób w starszych grupach wieku produkcyjnego w tym zwłaszcza kobiet, – uznawane za konieczne w celu przeciwdziałania wielorakim skutkom zmiany struktur wieku ludności – wymaga znaczącego wysiłku w celu poprawy ich kapitału ludzkiego.

Wśród osób w wieku mobilnym kobiety dysponują większym kapitałem ludzkim niż mężczyźni. Dla osób w wieku 45 lat i więcej ta relacja ulega odwróceniu. Ponieważ niska aktywność zawodowa osób w starszych grupach wieku produkcyjnego jest silnie zdeterminowana wcześniejszym wycofywaniem się kobiet z rynku pracy, wynik ten unaocznia jak ważna jest poprawa kapitału ludzkiego kobiet w tym wieku dla wzrostu zatrudnienia w tej grupie ludności.

Niekorzystne dla mieszkańców wsi różnice w wyposażeniu w kapitał ludzki nieznacznie się zmniejszyły, choć nadal charakteryzują się oni najniższym poziomem tego kapitału. Mimo poprawy utrzymuje się niska pozycja osób pracujących w rolnictwie w uporządkowaniu grup społeczno-zawodowych według poziomu tego kapitału. To podkreśla skalę niezbędnych inwestycji w kapitał ludzki zarówno mieszkańców wsi jak i rolników. Inwestycje te konieczne są do zmniejszenia nierówności w poziomie kapitału, które mogą hamować przekształcenia obszarów wiejskich. Wyższy poziom kapitału ludzkiego na wsi będzie oznaczał zdolność adoptowania nowoczesnych technologii przez gospodarstwa rolne, co jest konieczne do zapewnienia konkurencyjności w tym sektorze gospodarki.

Analiza kapitału ludzkiego ze względu na status na rynku pracy pokazuje, jak istotną rolę w jego kształtowaniu odgrywa fakt uczestnictwa w rynku pracy. Na podkreślenie zasługuje stała poprawa poziomu kapitału nie tylko wśród osób pracujących, a także zahamowanie poprawy obserwowanej do 2011 roku. Do zmian wcześniej obserwowanych przyczyniły się zapewne programy rozwoju zasobów ludzkich, tak szeroko wykorzystywane w ostatnich latach, a także rosnące zagrożenie bezrobociem osób z wykształceniem wyższym, zwłaszcza wśród osób młodych wkraczających na rynek pracy. Niepokojące jest także to, że nadal narasta dysproporcja w poziomie kapitału ludzkiego między osobami aktywnymi i biernymi zawodowo. Konieczność wzrostu zatrudnienia w Polsce wymaga również aktywizacji osób pozostających poza rynkiem pracy, a to może być trudne właśnie ze względu na rosnące różnice w wyposażeniu w kapitał ludzki między tymi dwiema grupami.

Wyniki analiz pokazały również, że największym zasobem kapitału ludzkiego charakteryzują się studenci. W trakcie studiów zdobywają oni konieczne umiejętności posługiwania się bazą wiedzy dostępną dzięki nowoczesnym technologiom. Należy jednak pamiętać, że w kolejnych latach będą oni musieli wykorzystywać zdobyte umiejętności w pracy. Niestety utrzymuje się opinia, że uczelnie nie przygotowują właściwie do wykorzystywania zdobytej wiedzy w praktyce. Dodatkowo wskazuje się na niedostosowanie struktury kształcenia według kierunków do potrzeb gospodarki (nadmiar absolwentów kierunków społecznych i humanistycznych oraz niedobór absolwentów kierunków ścisłych i technicznych). Obok wysokiego poziomu kapitału ludzkiego, w porównaniu do innych grup ludności, konieczne jest jeszcze jego dostosowanie do potrzeb rynku pracy, co wymaga zmian programów kształcenia, podejmowanych zresztą przez resort szkolnictwa wyższego

4.5.3. Kształcenie dzieci

Dla zdecydowanej większości dzieci w wieku do 26 lat opiekunowie w badanych gospodarstwach domowych chcieli w 2013 r., aby ukończyły one szkołę wyższą na poziomie magisterskim (ponad 69,4 proc., w 2011 r. 65,1 proc.). Natomiast dla prawie 15 proc. dzieci (tyle samo co w 2011 r.) wystarczającym poziomem wykształcenia zdaniem opiekunów było technikum lub liceum zawodowe, a dla 10 proc. (w 2011 r. 11,8 proc.) — szkoła wyższa zawodowa (licencjat).

Najczęściej ukończenie przez ich dzieci szkoły wyższej na poziomie magisterskim wskazywały w 2013 r. gospodarstwa domowe pracujących na własny rachunek i gospodarstwa pracowników (odpowiednio około 81 i prawie 73 proc.) oraz gospodarstwa małżeństw z 1 dzieckiem (prawie 76 proc.). Gospodarstwa domowe bez bezrobotnych zdecydowanie częściej wskazywały na ten poziom wykształcenia niż gospodarstwa domowe z bezrobotnymi (prawie 73 proc. w pierwszej z tych grup wobec ponad 62 proc. w drugiej grupie). Gospodarstwa o tego typu aspiracjach w zakresie kształcenia dzieci najczęściej zamieszkiwały największe miasta powyżej 500 tys. mieszkańców (prawie 82 proc. gospodarstw z tych miast) oraz województwa podlaskie i świętokrzyskie (odpowiednio prawie 85 i prawie 83 proc. gospodarstw z tych województw). Najrzadziej ten poziom wykształcenia dzieci jako spełnienie swoich aspiracji wskazywały gospodarstwa utrzymujących się z niezarobkowych źródeł (około 45 proc.) oraz gospodarstwa rodzin niepełnych (niecałe 61 proc.). Gospodarstwa z niższymi aspiracjami edukacyjnymi dla dzieci relatywnie najczęściej zamieszkiwały na wsi oraz w województwie warmińsko-mazurskim.

Największy odsetek gospodarstw domowych, które jako pożądaną poziom wykształcenia swoich dzieci uznały ukończenie technikum lub liceum zawodowego, był wśród gospodarstw utrzymujących się z niezarobkowych źródeł (około 36 proc.) oraz małżeństw wielodzietnych (ponad 25 proc.). Gospodarstwa o tym poziomie aspiracji w zakresie wykształcenia dzieci relatywnie najczęściej zamieszkiwały na wsi (ponad 24 proc.) oraz w województwie warmińsko-mazurskim (prawie 25 proc.).

Najczęściej gospodarstwa domowe były zmuszane ze względów finansowych w roku szkolnym 2012/2013 do rezygnacji z zajęć dodatkowych i korepetycji dla dziecka (odpowiednio ponad 15 i ponad 12 proc. gospodarstw). Najrzadziej dochodziło do zmiany szkoły na wymagającą mniejszych opłat (w około 1,4 proc. gospodarstw).

W latach 2009-2013 obserwujemy znaczący wzrost rezygnacji z przyczyn finansowych tylko w okresie podejmowania zajęć dodatkowych (o ponad 1 p.p., wykres 4.5.8). W ostatnich dwóch latach nie nastąpiły istotne zmiany w częstotliwości rezygnacji i ograniczeń gospodarstw domowych w obszarze kształcenia dzieci.

Wykres 4.5.8. Trudności finansowe gospodarstw domowych w zakresie kształcenia dzieci w latach 2009-2013 w próbie panelowej.

Gospodarstwami domowymi, które były najczęściej zmuszane do różnego rodzaju ograniczeń finansowych związanych z kształceniem dzieci, były gospodarstwa utrzymujących się z niezarobkowych źródeł i rencistów (odpowiednio aż około 36 i prawie 35 proc. gospodarstw w przypadku rezygnacji z zajęć dodatkowych). Znacznie częściej do ograniczeń w zakresie kształcenia dzieci były zmuszane ze względów finansowych gospodarstwa domowe z bezrobotnymi niż gospodarstwa domowe bez bezrobotnych. Analiza skali wymuszonych ze względów finansowych ograniczeń w zakresie kształcenia dzieci według typu gospodarstwa wskazuje, że najliczniej dotknęły one w badanym okresie gospodarstwa rodzin niepełnych oraz małżeństw wielodzietnych (odpowiednio ponad 25 i prawie 22 proc. gospodarstw z tych grup w przypadku rezygnacji z zajęć dodatkowych). Relatywnie najczęściej do omawianych ograniczeń zmuszane były gospodarstwa zamieszkujące duże miasta o liczbie mieszkańców 200-500 tys. oraz województwo pomorskie (odpowiednio prawie 19 i prawie 22 proc. gospodarstw w przypadku rezygnacji z zajęć dodatkowych).

W ciągu ostatnich dwóch lat nastąpił znaczący wzrost ograniczeń, szczególnie w przypadku rezygnacji z podjęcia przez dziecko zajęć dodatkowych, w grupie gospodarstw domowych małżeństw z 2 dziećmi (o prawie 5 p.p.), zamieszkujących wieś i miasta o liczbie mieszkańców poniżej 100 tys. (odsetek gospodarstw zmuszonych do rezygnacji wzrósł w nich o ponad 2 p.p.) oraz województwa kujawsko-pomorskie, lubelskie i śląskie (odsetek gospodarstw domowych zmuszonych do tych rezygnacji wzrósł w nich odpowiednio o prawie 8, prawie 7 i ponad 5 p.p.).

Ponad 78 proc. gospodarstw domowych uważało w lutym/marcu 2013 r., że poziom zaspokojenia ich potrzeb związanych z kształceniem dzieci w porównaniu do sytuacji sprzed dwóch lat nie zmienił się, ponad 16 proc. odczuło pogorszenie, a ponad 5 proc. poprawę. W stosunku do 2011 r. nie zmieniły się znacząco oceny gospodarstw domowych odnośnie zmian w poziomie zaspokojenia rozważanych potrzeb w ostatnich dwóch latach. Najczęściej zmiany na gorsze deklarowały gospodarstwa domowe utrzymujących się z niezarobkowych źródeł i rencistów (odpowiednio około 37 i ponad 24 proc. gospodarstw) oraz gospodarstwa domowe rodzin niepełnych i rodzinne wielodzietne (odpowiednio ponad 26 i prawie 17 proc. gospodarstw). Widoczna jest znacząca przewaga częstości występowania gospodarstw domowych z bezrobotnymi nad gospodarstwami bez bezrobotnych, uważającymi, że ich zaspokojenie potrzeb związanych z kształceniem dzieci pogorszyło się, w stosunku do sytuacji sprzed dwóch lat (odpowiednio ponad 28 proc. i prawie 14 proc. gospodarstw w tych grupach). Gospodarstwa domowe wskazujące na pogorszenie się stopnia zaspokojenia ich potrzeb w zakresie kształcenia dzieci nie są zróżnicowane znacząco ze względu na klasę miejscowości zamieszkania. Najczęściej na pogorszenie poziomu zaspokojenia potrzeb związanych z edukacją dzieci w porównaniu do sytuacji sprzed 2 lat wskazywały gospodarstwa domowe zamieszkujące duże miasta o liczbie mieszkańców 200-500 tys. (ponad 20 proc. gospodarstw z tych miast) oraz gospodarstwa domowe zamieszkujące województwo podkarpackie (ponad 19 proc. gospodarstw).